

Třídní základy římského procesního práva

Milan Bartošek

Obsah:

Úvod

Protiklad marxistického a buržoazního pojetí práva a jeho důsledky

I. Římské právo v pojetí marxistických a buržoazních romanistů

1. Základní ideologické rozpory mezi marxistickou a buržoazní romanistikou
2. Marxistické a buržoazní pojetí římského práva a hlavních úkolů romanistického bádání
3. Římští právníci, způsob jejich tvorby a povaha zachovaných pramenů

II. Procesní právo v životě římské společnosti

4. Některé vady buržoazního pojetí římského procesního práva
5. Otázky vedoucí ke správnému pochopení římského procesního práva
6. Třídní prvky uplatňující se v římském procesním právu
7. Společensky nejdůležitější soudní spory v Římské říši
8. Postavení stran při zahájení procesu

III. Význam Ciceronových Verrin pro římské procesní právo

9. Verres a Cicero
10. Verrova ediktální činnost na Sicílii
11. Ciceronův spis *Orationes in C. Verrem*
12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva

IV. *Praetor, iudex* a římské soudní řízení

13. Prátor, jeho pravomoc a skutečné postavení
14. Společenské postavení soudců a soudní praxe
15. Vnější podmínky římského procesu a řízení exekuční

Závěr

Římské právo v teorii a ve společenské praxi

Úvod

Protiklad marxistického a buržoazního pojetí práva a jeho důsledky

Třídní pojetí státu a práva¹ zůstává stále hlavním rozlišovacím kritériem a hlavní bojovou frontou mezi marxistickou a bur-

¹ Základem této práce jsou dva mé referáty na 15. a 16. sjezdu německých právních historiků, každý ovšem s poněkud jiným zaměřením, jak to naznačují již jejich názvy: *Romanistische Erwägungen über das Wesen des Rechts* (Vídeň 1964) a *Praetor iudexque im Lichte der Verrinen* (Basilej 1966).

žoazní právní vědou a tedy také mezi marxistickou a buržoazní romanistikou.²

Zatímco těžiště marxistické teorie státu a práva tkví v třídním chápání společnosti, to, co charakterizuje buržoazní právní vědu, je — alespoň v zásadě — stanovisko vysloveně pozitivistické a objektivistické se silným důrazem na formální stránku problémů. Odtud také buržoazní právní věda chápe právo samo jako pouhý soubor právních předpisů, upravujících lidské chování a vydávaných státem v obecném zájmu všech občanů. Buržoazní věda zdůrazňuje v právu moment formální „rovnosti“ vedoucí k jakési všelidské „spravedlnosti“; marxistická věda naopak vyzdvihuje především momenty společenské, chápe právo v nejvyšší rovině jako výraz společenské nerovnosti a třídního útlaku, což přímo vylučuje jakoukoli univerzální „spravedlnost“. Pro buržoazní vědu je právo — řečeno sportovně — sociální *fair play*, kdežto z hlediska marxistického je to zcela zřejmě *unfair play*, kde pod klamnou rouškou má jedna strana všechny možné výhody, druhá pak všechny možné nevýhody.³

Pod tlakem marxistické vědy jsou buržoazní vědci sice nuceni zabývat se též společenskými třídami⁴, sledovat v souvislosti s výzkumem práva i četné momenty ekonomické a sociální a vůbec studovat rozmanitou problematiku mimoprávní,⁵ ale to vše se děje víceméně izolovaně a odtrženě od skutečného života společnosti, chybí zde hlavní vnitřní souvislosti, to nejdůležitější, co právě vede k hlubokému pochopení skutečné podstaty státu a práva jakožto historicky podmíněných třídních jevů.⁶

² K velkému významu ideologického boje mezi oběma vědeckými tábory srov. např. N. G. Alexandrov a kolektiv, *Osnovy teorii gosudarstva i prava*, Moskva 1963, str. 510 a d.

³ Toto zásadní pojetí práva v nejvyšší rovině ještě neznamena, samozřejmě, že by se každá právní norma musela zakládat na stejně ostrém třídním pojetí nebo — řečeno slovy Biondiho, *Diritto romano e marxismo*, IUS 1953 (nyní v Biondiho souborných spisech *Scritti giuridici I*, Milano 1965, str. 514) — že by bylo nutno ztotožňovat sociální vědomí doby, jakožto souhrn všech prvků ideových, mravních i hmotných s materiálními potřebami a „protivným třídním bojem“ (*la stucchevole lotta di classe*).

⁴ K této otázce viz dále pozn. 13.

⁵ Srv. ještě text k pozn. 25.

⁶ Blíže k tomu viz mou studii *Římské právo a socialistická společnost*, Praha 1966, str. 10 a d.

Římské právo v pojetí marxistických a buržoazních romanistů

1. Základní ideologické rozpory mezi marxistickou a buržoazní romanistikou

Buržoazní romanisté hájí své pojetí státu a práva, shodné se základními východisky ostatní buržoazní právní vědy, stále týmiž tradičními způsoby, vyplývající z jejich „juristického“ chápání práva; svá tvrzení odůvodňují četnými argumenty ze samotné oblasti římského práva, zvláště pak práva zv. soukromého, kde skutečně proti sobě stály — při nejmenším formálně — dvě strany jako veličiny vcelku rovné.⁷ Ve skutečnosti však ani všechny situace toho druhu nedokazují zhola nic: jsou to pouze jevy, které se vyskytují na nejnižší rovině práva a které nemají nic společného s vlastním historickým a společenským významem práva, s jeho podstatou, jsou pouhým podružným produktem, který spíše zatemňuje než objasňuje skutečný stav věcí: při zásadním hodnocení práva přece nerozhodují speciální předpisy, týkající se nějaké právní instituce nebo dokonce předpisy ryze formální jako jsou např. soudní lhůty apod. Základní význam práva jakožto společenského jevu (neboť právo musí sloužit společnosti, to je jeho hlavní funkce!) tkví totiž v prvku síly, násilí a potlačování. Ale právo v tomto zásadním smyslu neslouží celé společnosti stejným způsobem, nýbrž slouží především prospěchu vládnoucí třídy jako nástroj i zbraň, které jí pomáhají udržovat její privilegované postavení ve společnosti.

Buržoazní romanisté však pomíjejí tyto veliké a nejdůležitější souvislosti a odbývají je tím, že prý patří do oblasti nikoli práva, nýbrž — politiky⁸!

Dokonale ovládají faktografickou stránku oboru a znají i zevrubně římskoprávní texty, ale vykládají je výlučně v duchu vlastního jakoby „nadtřídního“ a „mimotřídního“ pojetí.⁹ Marxistická romanistika, pro-

⁷ Takovou typickou buržoazní romanisty běžně užívanou argumentací je např., že při prodeji, dejme tomu vína, nezáleželo na tom, zda je prodával římský boháč nebo venkovský chudšas, prodej zůstal stále prodejem a odbýval se podle obecných právních zásad a podle speciální úpravy platné pro *emptio-venditio*.

⁸ Srv. Bartošek, *Římské právo*, cit. str. 25, 30, 43 aj.

⁹ Je pochopitelné, že buržoazní romanistika vidí podstatu práva jinde než romanistika marxistická, avšak, a to je příznačné, své zásadní pojetí nijak nerozvíjí, nýbrž spíše jen je předpokládá jako něco daného. Odtud lze se těžko ubránit dojmu, že tak činí proto, že odhalit skutečnou podstatu římského práva znamená odhalit zároveň podstatu práva (třídní společnosti) vůbec a tedy i moderního práva kapitalistické společnosti.

Jen zcela výjimečně nacházíme v buržoazní literatuře realistická hodnocení římského práva, např. jakožto „*Inkarnation eines inhumanen Nationalismus und Klassenegoismus*“ (Mitteis), jehož účelem bylo „*den Interessen der herrschenden Klassen zu dienen, ihnen den ruhigen Genuss des Erworbenen und die Aufrechterhaltung ihrer Macht zu sichern*“ (Brassloff) — srov. Kolańczyk, *O podchodze-*

nikající pod povrch právních jevů, nemůže ovšem přijímat takovýto výklad a proto musí v mnoha směrech začínat úplně znova, především „nově“ číst prameny a nově vykládat římskoprávní texty. Přitom se z hlediska odborně romanistického opírá o pokrokové výsledky buržoazní romanistiky, z hlediska ideologického pak o celkový rozvoj marxistické vědy a zejména marxistické metodologie¹⁰, jakož i o vynikající výsledky sovětské historické vědy¹¹.

2. Marxistické a buržoazní pojetí římského práva a hlavních úkolů romanistického bádání

Také na římské právo — jako na dílčí pojem — dopadají všechna obecná pojetí charakterizující právo vůbec. Proto buržoazní romanisté nacházejí v římském právu opět onen pouhý soubor norem, o němž již byla řeč, kdežto pro marxistické romanisty je římské právo — jako každé jiné právo vykořisťovatelské společnosti — zase jen jevem vysloveně třídním¹², tedy v nejvyšší rovině důležitým nástrojem, jímž římské vládnoucí třídy ovládaly třídy ostatní, zejména pak nejpočetnější a nejvíce utlačovanou třídu otroků.¹³

niu i stanowisku społecznym prawników rzymskich, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 1/1955, str. 275. Nebo mnohem mírněji: „*oligarchische Herrschaft des im Senat vertretenen Patriziats, später der patrizisch-plebejischen Nobilität*, Kaser, *Prätor und Iudex im römischen Zivilprozessrecht*, *Tijdschrift VR* 1964, str. 332.

¹⁰ Srov. např. neobyčejně důležitou publikaci *Metodologičeskije problemy nauki*, Moskva 1964, která přináší nejen zásadní referát L. F. Iljičeva, *Metodologičeskije problemy jestestvoznanija i obščestvennych nauk*, nýbrž i — kromě mnoha dalších důležitých referátů — dokonce ještě tři speciální referáty, týkající se přímo právní vědy (P. S. Romaškin, *O nekotorych problemach metodologii v juridičeskoj nauke*; M. S. Strogovič, *O preodolenii nedostatkov juridičeskich nauk*; D. A. Kerimov, *Metodologija i voprosy juridičeskoj nauki*).

¹¹ Jak vyplývá např. z každého sešitu časopisu *Vestnik drevnej istorii* (nehledě ani na četné monografie sovětských historiků), sovětská historická věda se velmi pozorně zabývá četnými problémy starověkého Říma vůbec, i problémy právně romanistickými zvláště. Stačí zde, za všechny ostatní, uvést známé a významné práce E. S. Štajermanové o problémech otroctví a otrokářství v antickém Římě (naposledy *Rabskij vopros v rimskoj istorii*, *VDI* 1/1965, 62–82).

¹² Zdůrazňovat třídní povahu římského práva neznamená ještě zanedbávat jiné jeho výrazné stránky, zvláště hledisko formálně logické a hledisko právně technické, o nichž se zde nehovoří; stejně tak to neznamená popírat jeho demokratickou a humanistickou funkci (neboť i toto právo s tak silnými prvky třídními omezovalo — *à la longue* — kvůli mocných), ale to vše se již vymyká z rámce této práce.

¹³ Otázka tříd v antickém Římě není ještě dostatečně vysvětlena. Začasté se setkáváme s názorem, že tam existovaly jen dvě společenské třídy (otrokáři a otroci), nebo celá věc zůstává vůbec bez povšimnutí jako třeba ve *Světových dějinách státu a práva ve starověku*, Praha 1963. Podíváme-li se do věcného rejstříku, který sestavil Tureček, nalezneme tam třeba, že *fanarioté* byli původně obyvatelé Fanaru

a pak Řekové v tureckých službách vůbec, že *gúdhadža*, *gúthótpanna* byl syn zrozený z nemanželského styku v domě manželově, že *vabartum* bylo menší sídliště asyrských obchodníků a jiné pozoruhodné pojmy toho druhu, ale bez těch by se snad socialistický právník mohl obejít. Zato základní a nejdůležitější pojem vůbec, na němž spočívá marxistická nauka o státu a právu, totiž pojem *s p o l e č e n s k é* *třídy*, se v tomto rejstříku nevyskytuje a také v celé knize je zcela zanedbán (ačkoli některé příspěvky, zvláště příspěvek Kinclův, takový materiál obsahují a bylo jen třeba více jej rozpracovat). Kdyby *Světové dějiny*, tento soubor disparátních příspěvků, byl odborně redigován a věcný rejstřík pečlivě sestaven, nebylo by mohlo dojít k tak vážné chybě.

Tureček sám ve svém příspěvku rovněž zná jen otrokáře a otroky a dokonce jde tak daleko, že jasný právníký pojem *vlastník* nahrazuje společenským pojmem *otrokář*. (Např.: „*Otok byl předmětem otrokářských právních úkonů jakéhokoliv druhu, zejména zcizovacích, v nejširším smyslu slova. Otokář mohl...*“ str. 261).

Názor, že v antickém Římě byly jen dvě uvedené třídy, je jednak příliš zjednodušující (neboť to byly jen třídy hlavní, vedle nichž při bohaté diferenciaci tehdejší společnosti bylo ještě mnoho tříd vedlejších), jednak přímo nesprávný (neboť ne každý neotrok byl otrokářem, ba bylo mnoho svobodných, kteří měli blíže k otrokům než k otrokářům).

Na straně *u t l a č o v a n ý c h* byli kromě otroků především drobní rolníci (jejichž postavení se častými válkami stále zhoršovalo), dále drobní řemeslníci, obchodníci a podnikatelé a zejména (ruku v ruce se zbídačováním rolníků) městský proletariát, zbavený jakýchkoli existenčních prostředků. Kromě toho zde byli ještě polosvobodní propuštěnci, klienti a později kolónové, kteří rovněž měli základní znaky společenských tříd, nehledě ani na velkou skupinu cizinců (srov. např. *Alexandrov a kol., Osnovy teorie gosudarstva i prava*, Moskva 1963, 69, kde se rovněž uznává existence různých tříd v otrokářské společnosti).

Rovněž není vyjasněno, která třída nebo které třídy byly v antickém Římě *v l á d n o u c í*. V době, která nás v naší souvislosti nejvíce zajímá, totiž na sklonku republiky, si už stěží můžeme vystačit s pojetím jediné vládnoucí třídy uvnitř s některými vrstvami či skupinami. Podle mého názoru byly tyto vládnoucí třídy spíše dvě: *n o b i l o v é*, pozemková a úřednická aristokracie, která přímo obsazovala svými členy nejvyšší státní funkce a hodnosti, a *j e z d c i*, finanční a obchodní aristokracie, jejíž vliv pronikal do všech hospodářských a politických záležitostí prvního řádu, takže *n o b i l i t a* nemohla prosazovat svou vlastní politiku bez ohledu na jejich zájmy.

Obě tyto kategorie vyhovují základní náležitosti, které pro společenské třídy určuje historický materialismus (nejpřesněji Lenin, *Vybrané spisy*, Praha 1950, II, 468): zaujímaly vyhraněné a rozdílné místo v tehdejšímu systému společenské výroby, měly zcela jiný vztah k výrobním prostředkům, jinou úlohu ve společenské organizaci práce, jinak nabývaly svého podílu ze společenského bohatství. Obě pak měly schopnost vykořisťovat, obě si přisvojovaly výsledky práce jiných tříd, každá jiným způsobem. V poměru k utlačovaným třídám byly ovšem nečetné, ale to bylo dáno nízkou produktivitou práce otrokářské společnosti a tento ryze kvantitativní prvek nemůže být rozhodující pro kvalitativní otázku společenských tříd.

Pokud nešlo o společné zájmy *n o b i l ů* a *e k v i t ů* proti antagonistickým, utlačovaným třídám, byly jejich zájmy zpravidla *p r o t i c h ů d n é*, což se projevovalo ve všech zásadních otázkách, zvláště jasně při správě provincií, které obě tyto třídy vydatně drancovaly, každá ovšem jinými prostředky, jak bude patrné i v této práci.

Právní postavení všech společenských tříd bylo víceméně přesně určeno právními normami (jichž se ovšem nezachovalo mnoho). Za zvláštní zmínku stojí, že všechny tyto kategorie byly v zásadě dědičné, takže měly zároveň povahu

Z tohoto rozdílného teoretického pojetí vyplývají i četné důležité praktické rozdíly, především pak naprosto odlišné chápání přístupu k římskému právu jako oboru, účelu studia římského práva v dnešní společnosti i úkolů romanistického bádání¹⁴.

Buržoazní romanisté vycházejí z římského práva samého jakožto myšlenkového souboru, jeho poznávání v celém rozsahu je jim dostatečným účelem o sobě a odtud je studují do největší možné šířky ve všech možných i nemožných podrobnostech. Tím sice neobyčejně rozhojnili rejstřík romanistických výzkumů, zároveň však došli až k úplné atomizaci vědeckého bádání a k specializaci tak úzké, že nakonec způsobila dokonalou izolaci právní romanistiky od ostatních oborů, jmenovitě též od civilistiky¹⁵. A pak se nepřestávají divit, odkud se vzala „krize římského práva“, která ve skutečnosti není ničím jiným než krizí jejich pojetí a jejich způsobů pěstování římského práva¹⁶.

Marxistická romanistika vychází naopak z potřeb soudobé společnosti. Nachází v římském právu významné hodnoty pro výchovu nastávajících právnických generací a proto mu věnuje svou pozornost. Je si vědoma toho, že její síly jsou omezené a proto pečlivě váží důležitost jednotlivých romanistických problémů na společenských vážkách. Jako hlavní úkoly romanistického bádání si staví takové klíčové problémy oboru, v nichž se projevují velké hodnoty římského práva jako světového kulturního jevu.

Buržoazní romanisté nepovažují za svou povinnost dokazovat nějak své „juristické“ pojetí římského práva, nýbrž prostě je předpokládají jako

stavovskou. Proto je možno hovořit např. o jezdcích jednak jako o stavu, jednak jako o třídě.

Tolik jen na vysvětlenou, proč se v této práci užívá výrazu třída v tolika různých případech. Je ovšem pochopitelné, že těchto několik poznámek nemůže nahradit důkladné propracování této otázky, která toho opravdu zasluhuje.

¹⁴ Přitom, pochopitelně, osou veškerého bádání pro marxistickou romanistiku musí být problémy dnešního významu římského práva pro soudobou společnost, tedy tematika: římské právo a socialistická společnost.

¹⁵ Nejúčinnější protiváhou proti uvedenému přehnanému a škodlivému jevu je pevné sepětí římského práva s nejobecnějším právním oborem, totiž s teorií státu a práva.

Zdálo by se samozřejmě, že právní romanistika — stejně jako všechny ostatní speciální právní vědy — musí postupovat jen tímto způsobem, avšak skutečností zůstává, že tomu tak není (a také romanistická literatura o tom mlčí), že je veliký rozdíl, zda se badatel tu a tam dotkne některého problému z oblasti teorie státu a práva, nebo zda se celé studium římského práva postaví programově v řečeném smyslu, a konečně že pevné sepětí obou oborů má pro veškeré další romanistické bádání dalekosáhlé důsledky teoretické i praktické.

Blíže se snažím rozvíjet tyto momenty a vůbec vztahy mezi právní romanistikou a teorií státu a práva ve studii *Diritto romano e Teoria dello Stato e del diritto* (Estudios en honor del profesor Sánchez del Río, Zaragoza 1967, 55–93).

¹⁶ Podrobněji k těmto otázkám viz mé *Římské právo*, cit. str. 18 a d.

něco daného, majíce stále a výlučně na zřeteli jen vlastní oblast práva¹⁷. Ale pro pojetí opravdu vědecké je takového důkazu nevyhnutelně zapotřebí. Protože pak ve společenských vědách, jak známo, rozhodujícím důkazem každého tvrzení je společenská praxe, shoda či neshoda daného tvrzení se skutečným životem, musíme právě tímto směrem zaměřit svou pozornost.

Je však vůbec možné v historických vědách, jakou je též právní romanistika¹⁸, opírat se o skutečný život, mezitím dávno uplynulý? Nejsou nesnáze, které zde stojí v cestě, především pak kusost a nespoehlivost pramenů, nepřekonatelnou překážkou? Domnívám se, že nikoli (ostatně v opačném případě bychom museli rezignovat na historii vůbec jako na vědecký obor!) a že právě v oblasti právní romanistiky existují, přes všechny závažné obtíže, četné a důležité důkazy o skutečné podstatě římského práva a tím i práva vůbec. Je jen třeba trpělivě je hledat a ovšem, jak už řečeno, často „nově“ studovat a hodnotit zachované prameny¹⁹.

Není ani nutno volat ku pomoci římské právo „veřejné“, např. trestní, kde třídní povaha práva je mnohdy zcela zřejmá²⁰. Stačí podívat se

¹⁷ Tím se ovšem buržoazní romanistika víceméně uzavírá do vadného kruhu, neboť jako nelze vysvětlit pojem jím samým, tak ani právo nelze vysvětlit bez přihlídnutí k jeho protikladům, jakými jsou předprávo, neprávo a protiprávo. A že není možné římské právo vysvětlit bez vysvětlení základního pojmu právo, je na bíledni.

¹⁸ Rozumí se v protikladu k vědám platného práva.

Pozoruhodné je — z hlediska zařazení právní romanistiky do širšího rámce dějin státu a práva — že někteří západní romanisté docházejí dokonce k názoru, že není podstatného rozdílu mezi právní historií a obecnou historií (oba obory se prý liší již jen tím, kde se jim vyučuje):

„Ora l'unica distinzione che rimane tra storici-storici e storici giuristi è l'ultima che ho ricordato: la separazione dell'insegnamento delle facoltà“ (Momigliano, *Le conseguenze del rinnovamento della storia dei diritti antichi*, *La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche*, Firenze 1966, str. 22).

Stejně tak by se však mohlo říci: Jediný rozdíl mezi poezií a prózou je v tom, že básníci píší ve verších. Ale to přece je to hlavní, rozhodující!

Proto Momigliano a ti, kdo s ním souhlasí, nemají pravdu. Dějiny mají pro právo kvalitativně odlišný význam než pro jiné obory a to právě odůvodňuje dějiny státu a práva jako samostatný vědní obor nebo jako samostatnou skupinu vědních oborů. Výsledky obecné historiografie jsou pro právní historiky východiskem, surovinou, kterou oni zpracovávají pro vlastní účely, jež jsou speciální, ryze právnícké. Odtud právní historiografie je „historiografií vyššího stupně“ (slova Bettio, *Storia e dotmatica del diritto*, *La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche*, Firenze 1966, str. 106).

¹⁹ Za ukázkou takového nového a buržoaznímu pojetí diametrálně protichůdného výkladu pramenů může posloužit např. v této práci výklad ediktu SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (viz oddíl 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

²⁰ To se týká především otroků vydaných na milost a nemilost svým pánům, kteří jim ukládali i nejtěžší tresty jako pouhý projev jejich vlastnického práva. Dopustil-li se otrok činu, který se jakkoli dotýkal státních zájmů, podléhal zvláště

hlouběji do kteréhokoli odvětví římského právního řádu, kde všude, i když ne stejně silně, proniká na povrch vedle zdánlivé a formální rovnosti ohromující třídní nerovnost se všemi praktickými důsledky z toho plynoucími.

Je právě základním úkolem marxistické romanistiky odhalovat toto konkrétní třídní jádro v celém rozsahu římského právního řádu²¹. Splnění tohoto úkolu aspoň v hlavních rysech je – kromě jiného – jedním z nezbytných předpokladů, jak zdárně vyřešit problém opravdu marxistické učebnice římského práva²².

3. Římští právníci, způsob jejich tvorby a povaha zachovaných pramenů

Ovšem obtíže, které je nutno překonávat, nejsou malé.

Tak hned pokud jde např. o římskoprávní normy²³, tu romanista nejenže je musí znát a umět vykládat (to vše je pouhý předpoklad a do

ostrým až krutým trestům, zcela neúměrným jejich provinění (např. svržení s Tarpejské skály za krádež). Vrcholu třídního útlaku dosáhlo sc. Silanianum z r. 10. n. l., podle něhož podléhali trestu smrti všichni otroci (jichž mohlo být i několik set najednou!) zavražděného pána, kteří s ním žili „sub eodem tecto“, pokud neprokázali, že mu s nasazením vlastního života spěchali na pomoc – k tomu srv. nejnověji B e n e d e k, *A senatus consultum Silanianum*, Budapest 1963, 1–43; D' I p p o l i t o, *Una presunta disposizione del Sc. Siliano*, Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli 1964, str. 717 a d.

²¹ Takové prohloubené studium je ovšem velmi nesnadné, protože římské právní normy (a do značné míry i římskoprávní texty vůbec) jsou formulovány zpravidla neosobně, objektivně, i když skrývají sebedůležitější společenský obsah.

Rozhodující je již přístup k problému. Tak např. přistupuje-li D e M a r i n i A v o n z o (*La funzione giurisdizionale del senato romano*, Milano 1957, str. 3 ad.) k otázce vzniku senátorské soudní pravomoci, zkoumá ji z hlediska senátu jako státní instituce, kde přirozeně je každé řešení možné (odtud tolik sporných názorů v literatuře). Ve skutečnosti je třeba přistupovat k tomuto problému zcela jinak, vycházet z hospodářské moci a politické váhy římské nobility, z hospodářských a politických dějin římského otrokářského řádu období přechodu od oligarchické republiky k vojenské diktatuře a teprve poté přejít k ryze právníkům textům. Rovněž nepostačí obecný odkaz na „princípovu vůli“ nebo na „větší či menší ochotu císařovu spolupracovat se senátem“ (*tamže*, str. 10–11) apod. Příčiny jevu, o který zde jde, jsou mnohem hlubší, nedají se redukovat na prvek volní.

²² To se dosud nikomu nepodařilo, ani ve znamenitém (na svou dobu a po mnoha stránkách) díle P e r e t e r s k é h o *Starověký Řím* (vyšlo jako druhý díl *Obecných dějin státu a práva*). Moskva 1945, ani v hodnotných učebnicích soudobých marxistických romanistů (o pokusu Turečkové ve *Světových dějinách státu a práva ve starověku*, Praha 1963, ani nemluvě – viz ještě pozn. 13), protože k tomu chybí základní předpoklad, totiž dostatečný počet marxistických římskoprávních monografií. A odstranit tento nedostatek v dohledné době by mohla jen dobře zorganizovaná spolupráce marxistických romanistů.

²³ K rozdílu mezi římskými a moderními zákony srv. ještě druhou část pozn. 178.

značné míry jen formální stránka věci), on musí nadto a hlavně studovat, jak se tyto normy projevovaly v praxi, jak ve skutečnosti ovlivňovaly antický život a antickou „demokracii“, o které se často lehkým perem píše ledacos poutavého, co však při hlubším rozboru neobstojí.

Ačkoli římscí právníci pocházeli téměř výlučně ze špičky tehdejší společnosti a často zastávali důležité státní funkce, ve svých dobrých zdáních a ve svých spisech se zásadně omezovali na výklad ryze právníký; dokonce přímo programově se vyhýbali jakýmkoli úvahám o mimoprávních základech práva nebo o jakékoli společenské kritice, ať už právního řádu vcelku nebo jen jednotlivých právních norem²⁴.

Definitivní a právníky vybroušené formulace, zachované v pramenech, ovšem neznamenaají, že by římscí právníci při svém rozhodování k m i m o p r á v n í m prvkům vůbec nepřihlíželi, že by nedbali společenské funkce práva. Naopak, z toho, jak citlivě dovedli právními prostředky uspokojovat společenské potřeby své doby — nezapomínajíce arci na zájmy své a své vlastní třídy²⁵ —, je zřejmé, že rozhodovali s plnou znalostí celé společenské problematiky, i když se to vše v jejich spisech neprojevuje, alespoň nikoli v té podobě jejich spisů, která se nám zachovala (zůstává totiž stále určitá pochybnost, zda a do jaké míry kompilátoři vypustili ze spisů římských právníků historické údaje a zmínky o mimoprávních základech práva).

Za těchto okolností, když naprosto převažující část pramenů pochází z jejich děl, není ovšem snadné dokazovat v konkrétních případech rozhodující t ř í d n í m o m e n t y, tím spíše, že římscí právníci nebyli a nemohli být objektivní a že nutně museli psát a také psali z hlediska vlastní třídy a vlastního třídního pojetí; a také v tomto smyslu je situace romanistů obtížnější než např. badatelů v oblasti moderního práva, kteří se většinou mohou opírat o svědectví úplná a nesporná. Přece však i tak nacházíme někdy ve spisech římských právníků zmínky z hlediska našeho tématu významné. Jindy zase pronikají třídní prvky přímo z povahy věci, jindy opět osvětlují třídní stránku spisovatelé neprávničí. A tak teprve kombinací všech těchto možností se můžeme zpravidla dobrat žádoucího cíle, tj. poznání skutečné povahy a podstaty římského práva²⁶.

²⁴ Od vydání slavného Schulzova spisu *Prinzipien des römischen Rechts*, München 1934, bývá tento rys jejich tvorby běžně označován jako *Isolierung* (tamže str. 13 ad.).

²⁵ To je pravý důvod, proč tak podrobně propracovali tzv. soukromé právo, platné v Římě a Itálii (kde sami měli svůj majetek se všemožně se proplétajícími hmotnými zájmy), zatímco pomíjeli — nebo téměř pomíjeli — celé veliké oblasti práva, které se jejich majetkových zájmů málo dotýkaly, např. „veřejné“ právo vůbec, partikulární provinční právo apod. — k tomu srv. Kolańczyk, *O pochodzeniu*, cit. str. 271.

²⁶ Vznikla nyní otázka, o který druh pramenů by bylo nejvhodnější opřít tuto

II **Procesní právo v životě římské společnosti**

4. Některé vady buržoazního pojetí římského procesního práva

Jako i v jiných odvětvích římského práva, tak také v dějinách římského procesního práva (občanského i trestního) můžeme nalézt četné významné momenty, které nám mohou velmi pomoci při zkoumání toho, jak se asi římské právo projevovalo a prosazovalo v praktickém životě.

Nesmíme je ovšem pozorovat jen ve světle platných právních norem, nýbrž musíme je vidět též zvenčí, z pozic mimoprávních, **s p o l e č e n s k ý c h**, musíme se podívat také trochu „pod pokličku“ lesklých forem a také trochu pohledem **z d o l a**, těch sociálních skupin a vrstev, na jejichž práci závisel život tehdejší společnosti. Kdybychom naopak stále kladli hlavní váhu např. na znění procesních formulí, které nutně musely být neutrální²⁷, pak se ovšem ničeho nedopátráme, protože se budeme neustále točit v oblasti právních institucí (práva samého) a skutečný společenský smysl toho všeho nám docela unikne. Takovýto postup, zdánlivě „velmi právnícký“, je ve skutečnosti formalistický a ve svých důsledcích tím, že zdůrazňuje pouhý jev a zanedbává skutečnou podstatu práva, vlastně „málo právnícký“.

A právě takovým příliš pozitivistickým a příliš „juristickým“ (tj. jen juristickým a tedy vlastně metajuristickým) přístupem se stále ještě vyznačuje buržoazní romanistika. Můžeme to pozorovat nejen v jejím pojetí práva materiálního, nýbrž i v celé problematice římského práva procesního. Odtud také buržoazní romanisté chápou zpravidla hlavní osoby, uplatňující se v procesu — préтора, rozhodčího a strany — víceméně neosobně. Tyto osoby vystupují u nich jen v jakýchsi objektivních rolích, činí jen to, co by podle teoretického právního stavu činit měly, ačkoli ve skutečném životě velmi záleželo právě na jejich třídní příslušnosti. Vrcholu takovéto abstrakce dosahují procesní formule (viz též pozn. 27) a komentáře právníků k prétorскому ediktu, začínající obratem: *Praetor ait*, pochopitelně bez jakéhokoli rozlišování osoby prétorovy, doby jeho zásahu a vůbec všech bližších okolností.

Kromě toho buržoazní romanisté samotné římské právo do značné míry **a b s o l u t i z u j í** již tím, že mu často připisují nadměrný a skutečnosti neodpovídající význam a že za rozhodující považují namnoze pouhou

práci. Posléze z důvodů, o nichž bude dále řeč, a také proto, abych mohl výklad snáze sevfít, jsem zvolil jako hlavní pramen Ciceronovy Verriny, které buržoazní romanisté vykládají zcela odlišným způsobem. Srv. ještě pozn. 74.

²⁷ Počínaje již základními procesními formullemi: *Si paret dare oportere... condemnna, si non paret... absolve*. Ve výjimečných případech mohly však být i formule pojaty zaujatě — viz např. Cic. In Verr. II/II, 12, 31 a k tomu pozn. 118.

existenci právních norem nezávisle na jejich obsahu a společenském dopadu²⁸. To vše je postup velmi nebezpečný: nepřihlížíme-li k historičnosti a omezenosti práva, deformujeme vlastně jeho podstatu. Proto je třeba bojovat proti všem formalistickým pojetím toho druhu, jež – zastírajíce skutečnou povahu práva – svádějí naše bádání nesprávným směrem²⁹.

Ale buržoazní romanisté příkládají často římskému právu i jinak jakési víceméně absolutní hodnoty, tvrdí např., že toto právo bylo *iustum, verum, bonum, aequum*, že každému poskytovalo *suum cuique*, že usilovalo o rovnost a uskutečňovalo spravedlnost.³⁰

Je však takovýto obraz správný, pravdivý? Byla skutečně podstatou římského práva rovnost a spravedlnost?

Nikoli, a především praktická skutečnost, o kterou nám zde hlavně jde, byla docela jiná, vždyť již z toho, co dnes víme o římském procesním právu, můžeme a musíme vyvozovat patřičné, tj. třídní závěry. Stačí, položíme-li si některé základní otázky, abychom viděli, kterým směrem máme postupovat.

5. Otázky vedoucí ke správnému pochopení římského procesního práva

Uvedu jen namátkou několik takových otázek:

Stačí hodnotit římské právo jen podle právních norem tehdy platných a podle spisů tehdejších právníků, nebo musíme přihlížet též k právní praxi, k výkladu práva a k aplikaci práva ve skutečném životě?

Kdo opravdu rozhodoval v antickém Římě o zákonodárství, kdo o výkladu práva a kdo o aplikaci práva?

Komu – vzhledem k minimálnímu počtu zákonů – prospívala právní nejistota z toho plynoucí, co platilo či neplatilo jako právo?

Proč probíhal tak urputný třídní boj (mezi patriciji a plebeji, mezi senátory a jezdci) o pozice, jakými byly funkce městského prétora a přísežného rozhodčího?

Jakou zvláštní odbornou kvalifikaci měl *praetor urbanus* a *iudex privatus*? A mohli vůbec *praetor* a *iudex* jednat jako nestranné orgány v soudním řízení?

Kdo měl prospěch z naprosto volné diskreční moci, jež náležela prétorovi?

V čím zájmu byl zaveden princip pekuniární kondemnace a zásada jediné soudní instance?

Které spory – z hlediska podstaty práva – byly rozhodující, spory

²⁸ Jak to až *ad absurdum* dovedla neblaze proslulá teorie normativní se svým státem-bodem; srv. k tomu N. G. Alexandrov a kolektiv, *Osnovy*, cit. str. 517 ad.

mezi příslušníky téže společenské vrstvy či třídy, anebo spory, kde proti sobě stáli členové antagonistických tříd, např. bohatý patricij proti chudému plebejovi?

Které hlavní procesní strany — stále z téhož zásadního hlediska — stály proti sobě v římské společnosti?

Odpovídala formální rovnosti také rovnost faktická?

Komu prospíval a koho poškozoval formalismus soudního řízení v Římě, momenty svépomoci a násilí, které se v procesu uplatňovaly, dále procesní sázky, záruky, kauce, existence prétorova a soudcova konsilia, intervence advokátů a vůbec všechny ostatní vnější podmínky římského občanského procesu?

Bylo tedy římské právo právem relativním, resp. v čem se projevovala jeho relativnost³¹?

Takové a podobné otázky by mohly pokračovat ještě dlouho a všechny (nehledě ani na to, že mohou vždy znamenitě posloužit jako metodologický korektiv) již samy o sobě vedou k hlubšímu pochopení římského práva jako společenského jevu. A správné odpovědi na takové otázky nás nutně musí přiblížit k lepšímu poznání toho, jak mocně zasahoval tento důležitý společenský jev ve své době do života římské společnosti. Jenomže my usilujeme o to, nalézt pravdu týkající se nejen oné početně nepatrné hrstky římských občanů, nýbrž celé římské společnosti vůbec. Nezbyvá tedy než trpělivě hledat v romanistických pramenech takové momenty, kde autor vyjadřuje bezděky víc než snad sám původně zamýšlel.³²

²⁹ Podobná formalistická pojetí nacházíme někdy i u vynikajících romanistů. Tak např., přes úplně zřejmou skutečnost, že opravdu plnoprávných římských občanů byl jen velmi omezený počet (z veškerého obyvatelstva — k tomu srv. Brósz, *Nem teljes jogú polgárok a Római jogforrásokban* — [Neplnoprávní občané v římsko-právních pramenech], Budapest 1964), píše Lévy-Bruhl v článku *Le droit romain est-il égalitaire?* (*Revue historique de droit français et étranger* 1961, str. 651):

„*Le droit romain soumet tous les citoyens aux mêmes règles de droit privé et leur ouvre toutes les fonctions sans aucune discrimination.*“ Srv. ještě pozn. 179.

³⁰ V buržoazní romanistice nacházíme, jak známo, nesčetné příklady takových názorů počínaje již výkladem základních úryvků, třebaš Celsovy definice: *ius est ars boni et aequi* (D. 1, 1, 1pr) nebo Paulovy formulace naturálního práva: *id quod semper aequum et bonum est* (D. 1, 1, 11). Srv. za všechny ostatní skvělé (ale z našeho hlediska jednostranné) dílo Riccobonovo *La definizione del „ius“ al tempo di Adriano*, zvláště jeho druhou část: *Aequitas — bonum et aequum*, BIDR 1948, 5 ad., 31 ad.

³¹ Na většinu těchto otázek odpovídám v dalším průběhu této práce, na poslední z nich až v závěru.

³² To je jeden z důvodů, proč jsem zvolil za hlavní pramen tohoto článku jeden z důležitých spisů Ciceronových, neboť právě v něm Cicero, napadaje úmyslně Verra, napadl mimovolně, ale velmi ostře celou špičku římské společnosti své doby.

6. Třídní prvky uplatňující se v římském procesním právu

Pod vlivem moderního pojetí procesního práva, chápaného jako jednu z oblastí práva „veřejného“, se i buržoazní romanisté staví obdobně i k procesnímu právu římskému, hledajíce v něm odpovědi především na otázky práva formálního. A přece právě římský civilní proces — o trestním procesu ani nemluvě — se vyznačuje četnými rysy, které přímo nutí k vážnějšímu zamyšlení nad *p o d s t a t o u* celého římského právního řádu. Ostatně ani sami římscí právníci až do sklonku doby klasické nikdy proti sobě nestavěli hlediska práva materiálního a práva formálního nýbrž usilovali o jejich jednotu, jejímž výrazem byla právě známá otázka *Qualis actio?*³³

Do té doby klidné materiální právo se v soudním řízení náhle dostávalo do prudkého pohybu a ze středu protichůdných zájmů vznikal dramatický boj, v němž se „naprostá rovnost všech římských občanů“ namnoze ukázala jako klamná iluze. Ovšemže zjišťovat bližší podrobnosti římské společenské praxe je nesmírně obtížné, ale to nás nijak neopravňuje k tomu, abychom odhlíželi právě od těch momentů, které nám mohou nejvíce pomoci do hloubky pochopit studovaný jev.

Často nejde ani tak o fakta samotná, ostatně buržoazním romanistům dobře známá a jimi uznávaná, jako o jejich správnou vnitřní souvislost a o jejich správné společenské *h o d n o c e n í* — v tomto směru se právě obě pojetí nejvíce rozcházejí.

Tak např. všichni buržoazní romanisté dobře vědí, že *iudex* byl po celá dlouhá staletí vybírán zásadně z řad senátorů³⁴, ale žádný z nich z toho nevyvozuje náležité (třídní) závěry³⁵. A přece není ani možné, aby sama tato okolnost podstatně neovlivňovala celé římské soudnictví!

Ale takových a podobných momentů bylo mnoho a nebude proto jistě neúčinné (a to právě je hlavním účelem této práce) nashromáždit několik významných poznatků tohoto druhu, zvláště pak takových, které

³³ Tvorba buržoazních romanistů se z největší části točí právě okolo této otázky. Naproti tomu marxistická romanistika, jejíž zájem a záběr je podstatně hlubší, musí hledat odpovědi ještě na mnoho dalších a ne méně významných otázek. Tak např. zkoumáme-li hledisko mimoprávní, vyvstávají otázky *Quid ius?* a *Quia ius?* Nebo zabýváme-li se blíže hlediskem logickým a dialektickým, stojíme často před otázkami *Quo modo ius?* a *Quale ius?* A nelze pominout ani otázky *Qualis praetor?* *Qualis iudex?* (srov. Závěr).

³⁴ Viz dále počátek oddílu 15. Společenské postavení soudců a soudní praxe.

³⁵ V marxistické romanistice jsou však takovéto závěry naprosto nezbytné. Správně je zaměřena např. práce ukrajinského romanisty O. A. Pidopryhory, *Klasova rol sudovnyh magistrativ v ochroni prava vlastnosti v starodavnomu Rimi* (Visnyk Kijevskoho universitetu 3—1960, Serija ekonomiky ta prava, vyp. 2, 99—110), ale přináší, žel, hlediska spíše jen obecná a opírá se namnoze o velmi zastaralou literaturu.

všichni romanisté po stránce faktické uznávají, a uvést je navzájem do správné společenské souvislosti, aby jejich vnitřní podstata a jejich sociální funkce vynikly co nejvíce, aby se římské právo jako společenský jev objevilo v novém, správnějším a pravdivějším světle.

7. Společensky nejdůležitější soudní spory v Římské říši

Nejdříve však, navazující na jednu z předchozích otázek, si musíme položit předběžnou, ale zásadní otázku (kterou si ovšem buržoazní romanistika pro své odchylné metodologické hledisko nikdy nekladla a neklade): Co bylo — a zde pro názornost použijeme velmi zjednodušené situace — pro římské procesní právo jako společenský jev Římské říše té doby (a tedy z hlediska podstaty práva) rozhodující, spor jednoho senátora s druhým nebo spor bohatého patricije s chudým plebejem?

Je pravda, že naprosto převažující část pramenů, zejména v justiniánské kompilaci, se týká první skupiny případů, kdy proti sobě stály dvě strany v přibližně stejném společenském postavení, nebo aspoň kdy rozdílnost jejich společenského postavení nebyla podstatná pro posouzení dané právní otázky. Tato skutečnost — faktická hojnost výskytu právních situací toho druhu — má pochopitelně značný význam z mnoha různých hledisek a především z hlediska římské právní techniky. Je však rozhodující pro otázku zásadní povahy římského práva jako společenského jevu v Římské říši? Vždyť ve všech takových případech zde vlastně nebyly žádné společenské problémy ani potíže, zde mohlo záležet jedině na tom, aby podmínky sporu — ať už jakékoli — byly pro obě strany stejné, rovné. Nicméně dosavadní nauka vychází právě z takových případů a na nich dokazuje, jak bylo římské právo prochnuto myšlenkami svobody, rovnosti, spravedlnosti apod.³⁶

Ve skutečnosti — pokud jde o samu podstatu práva, kterou se zde zabýváme — mnohem významnější byla druhá skupina případů, spory bohatých patricijů s chudými plebeji, zvláště rolníky, a to ovšem jen v tom smyslu, že patricij byl žalobcem a plebej žalovaným (jak z dalšího vyplyne spory, v nichž by chudý rolník žaloval bohatého velkostatkáře, musely být velmi řídké a fakticky nepravděpodobné, protože dávaly žalobci nepatrnou naději na praktický úspěch). Důvod toho je docela pros-

³⁶ Srv. např. tuto formulaci:

„Mit der Gerechtigkeit ist die aequitas (ἐπιείκεια) im Sinne der Verhältnissmäßigkeit von Rechtsursache und -folge eins, obwohl sie meist die Billigkeit als die schonende Gerechtigkeit bedeutet.“ (S i b e r, *Römisches Recht* II, Berlin 1928, str. 2.)

tý: v římské společnosti tou nejdůležitější věcí byl majetek³⁷ a bohatství římského patriciátu — a později římské nobility — nezáleželo ani tak na vztazích jednotlivých jejich členů mezi sebou jako na množství práce, kterou pro ně vykonali chudí svobodní, závislí klienti a otroci. Prosoudil-li jeden senátor pozemek ve prospěch jiného senátora, ze společenského hlediska se nestalo nic. Prosoudil-li však drobný rolník svůj pozemek s bohatým patricijem, ztratil i se svou rodinou existenci, upadl mezi proletáře nebo deklasované živly, což při více případech toho druhu měnilo sociální složení obyvatelstva a mělo vážné společenské důsledky.

Proto tedy — stále z téhož zásadního, společenského hlediska hlavními soudními stranami, které v římské společnosti té doby proti sobě stály, byli velkostatkář³⁸ a maloroelník; velkostatek byl totiž zpravidla obklopen drobnými usedlostmi, připoutanými k němu nesčetnými pouty a závazky, takže jejich majitelé se zcela přirozeně — zhoršováním svých existenčních podmínek — dostávali do hospodářské závislosti na svých mocných susedech a nebyli-li jim po vůli dobrovolně, byli k tomu nuceni soudně a v krajním případě, nemohli-li již dostát svým závazkům, svou usedlost ztratili³⁹. Zpravidla byly tyto strany vůči sobě v postavení věřitele a dlužníka, do kteréhož vztahu se v dalším vývoji Římské říše promítaly i důsledky rozvíjející se činnosti řemeslné, obchodní a finanční⁴⁰.

8. Postavení stran při zahájení procesu

Římský civilní proces byl budován, jak známo, od prvopočátku a udržel se tak ještě po celou dobu klasického práva (nehledě ovšem na řízení

³⁷ Za mnohá jiná svědectví toho druhu viz např.

Liv. III, 26, 7: „*Operae pretium est audire qui omnia prae divitiis humana spernunt neque honori magno locum neque virtuti putant esse, nisi, ubi effusae affluant opes.*“

Jak ukázal další vývoj, toto hledisko zůstalo rozhodujícím pro celou třídní společnost.

³⁸ Latifundie v Itálii si nesmíme představovat jako nesmírně rozlehlá souvislá území, nýbrž spíše jako jednotu několika statků střední velikosti, kde byla ještě zemědělská výroba za použití otrocké pracovní síly rentabilní — srv. výzkumy V. I. Kuziščina, *O stepeni rasprostraneniya latifundij v Italii v konce respubliky*, VDI 1—1957, str. 64 ad. (Viz též jeho referát *Normy i stepen' eksploatacii truda sel'skochozjajstvennyh rabov v Italii II v. do n. e./I. v. n. e.*, Trudy dokladov konferencii po izučeniiju problem antičnosti, Leningrad 1964.)

³⁹ Viz např. Sall. Jug. 41, 8—9; Appianus, Bell. civ. I, 7; Ps. Quintilianus, Decl. XIII, 2—3; Horatius, Odae II, 18, 23—28 — srv. Rading, *Ciceron i jeho vremja. Social'no-političeskije otnošenija v Rime v epochu Cicerona* (uveřejněno v antologii *Ciceron*, věnované 2000. výročí Ciceronovy smrti), Moskva 1959, 13—15.

⁴⁰ K těmto problémům viz nyní Pólay, *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*, Budapest 1964, str. 22 ad. i passim.

kogniční, od principátu stále více se rozmáhající a v době poklasické zcela převládnuvší) jako *iudicium privatum*, což znamená, že o vlastním jádru sporu, který strany mezi sebou vedly, nerozhodoval orgán státu, nýbrž osoba soukromá, rozhodčí (*iudex*), kterého si strany samy zvolily. Státní orgán (*praetor*) tuto volbu stran jen schvaloval a vydával přísežnému soudci příkaz, aby spor projednal a rozhodl. Ale již celé bližší uspořádání původního soudního řízení, vycházejícího z jednostranného útoku žalobce proti žalovanému, dává tušit, kdo asi vystupoval hlavně v roli žalobce a kdo v roli žalovaného.

Původní stav, kdy „právo“ si každý zjednával sám s v é p o m o c í, znamenitě vyhovoval mocným patricijům, takže zákon XII tabulí a soudní řízení jím nově upravené, které patricijskou zvůli⁴¹ přece jen omezovalo, byly výrazným politickým úspěchem plebejů. Jenomže právě tato historická souvislost jasně naznačuje, že i za platnosti zákona XII tabulí dřívější vztahy — naprostá převaha patricijů — fakticky pokračovaly a jen pozvolna a postupně se i v praxi měnily⁴².

Zahájení sporu bylo upraveno poměrně podrobnými ustanoveními zákona XII tabulí, jež se vztahovala zejména na různé případy, za nichž se žalovaný nechtěl nebo nemohl dostavit k soudu. Podle těchto předpisů (o výzvě žalobcově ústně přednesené žalovanému a vzájemných oprávněních a povinnostech vyplývajících z toho pro obě strany) bylo na vše podstatné pamatováno: teoreticky bylo vše v pořádku a soudě podle litery zákona žalovaný se vůbec nemohl vyhnout sporu.

Jiná je otázka, jak tato ustanovení fungovala v praxi nebo přesněji, jaké byly skutečné mezery, které f a k t i c k y umožňovaly sociálně silnější straně sporu se vyhýbat nebo dokonce jej zmařit. Vezměme třeba jeden takový případ. Zákon XII tabulí nařídil mezi jiným žalovanému, aby se na žalobcovu výzvu dostavil k soudu a k tomu účelu vyhradil žalobci právo, užít proti zdráhajícímu se žalovanému i násilí. Je zřejmé, že mezi stranami hospodářsky rovnými zde nebylo problémů, ale co když mezi nimi byla příkrá sociální nerovnost? Bohatý patricij jako žalobce (opíraje se kromě své osobní moci ještě o znění zákona) snadno donutil

⁴¹ *Libidinem ac licentiam*, jak praví Liv. III, 9, 5.

Slova, která Livius při této příležitosti vkládá do úst plebejskému tribunovi C. Terentiovi Harsovi a městskému prefektovi Q. Fabiovi, dokládají velmi názorně nejen nesmiřitelné společenské protiklady té doby, zvláště pak postavení plebejů jako třídy utlačované (*omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem*), nýbrž i metody, užívané oběma stranami, úsilí plebejů dosáhnout větší právní jistoty (*quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum, non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros*) i politickou obratnost patricijů, kteří se i v tomto případě dovedli zachránit před vážným nebezpečím, jež ohrožovalo jejich nadvládu (*dilataque in speciem actione, re ipsa sublata*) — srv. celý úryvek Liv. III, 9, 1–13.

⁴² To je ostatně obecný jev, s nímž se v právním životě setkáváme velmi často — např. viz dále pozn. 177.

chudého plebeje k poslušnosti, ale je více než pochybné, že zase ten mohl v opačném případě vztáhnout ruku na vznešeného patricije a vléci ho k soudu, když by se k němu prakticky ani nedostal, a kdyby, tedy by ho našel vždy jen bezpečně obklopeného vlastními sloužícími, klienty a otroky⁴³. Jasný zákon tedy nesporně platil, ale v praxi účinkoval jen jednostranně.

III

Význam Ciceronových Verrin pro římské procesní právo

9. Verres a Cicero

Není pochyby o tom, že Verres byl jedním z nejhorších římských magistrátů, také z hlediska samotné římské nobility⁴⁴, ale na druhé straně je stejně tak jisté, že tři plné roky jeho sicilské proprétury⁴⁵ nemohly tvořit jedinou nepřetržitou sérii zločinů všeho druhu, jak k tomu svádí i samo Ciceronovo líčení⁴⁶.

Verres koneckonců nebyl obludou spadlou s nebe ani zločincem z povolání, nýbrž byl to prostě organický produkt tehdejší římské společnosti, byl to římský senátor a magistrát, jemuž přála a jehož podporovala celá nobilita!

Rovněž nebyl Verres jediným římským místodržícím, který by loupil v římských provinciích a vykonával právo způsobem, který se podobal spíše zvlí, zneužívání a negaci práva⁴⁷, avšak o oněch ostatních případech nejsme informováni tak podrobně.

Římské provincie, dobyté ohněm a mečem, byly v očích Římanů určeny k tomu, aby jim sloužily, především aby vyživovaly přímo i nepřímo všechny římské občany, zvláště pak mnohasettisícový proletariát v hlav-

⁴³ Srv. Pereterskij, *Drevnij Rim* (Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, č. I. Drevnij mir), Moskva 1945, str. 76.

⁴⁴ Nakolik totiž jeho výstřelky překračovaly všechny snesitelné meze a ve svých důsledcích ohrožovaly společenské postavení celé nobility — srv. ještě závěr oddílu 12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva.

⁴⁵ Je pravda, že Q. Arrius, určený jako Verrův nástupce pro r. 72 př. n. l., se nemohl ujmout svého úřadu, protože byl zaneprázdněn ještě důležitějšími úkoly ve válce proti Spartakovi, ale proč nebyl na jeho místě jmenován někdo jiný? A proč bylo Verrovo *imperium* prodlouženo ještě pro celý rok 71 př. n. l.? (Srv. Cic. In Verr. II/II, 15, 37; II/IV, 19, 42.)

⁴⁶ Za mnoho míst, v nichž Cicero barvitě popisuje výsledky Verrova řádění na Sicílii, viz ještě jednu jeho charakteristickou syntetickou formulaci Cic. In Verr. II/III, 26, 66/II.

⁴⁷ V Ciceronových spisech vůbec a ve Verrinách zvláště jsou o tom nesčetné doklady — viz. např. Cic. In Verr. II/I, 17, 44; II/II, 32, 78; II/III, 88, 205–206.

ním městě. A římscí magistráti, kteří se za nákladných volebních kampaní zadlužili až po uši, tam přicházeli ne proto, aby se s provinciály mazlili, nýbrž proto, aby z bohatství provincií zaplatili své dluhy, aby tam nashromáždili co největší majetek a zaopatřili se tak na celý další život⁴⁸. Skutečností také je, že téměř všichni místodržící se v provinciích pohád-
kově (a tedy vždycky víceméně nezákonně) obohatili, přičemž se od sebe lišili spíše jen metodami, jak postupovali. Takový byl římský systém a jen vedlejší byla již forma, zda místodržící jednal s provinciály v ruka-
vičkách nebo s mečem v ruce⁴⁹.

C i c e r o ⁵⁰ osobně byl muž nepochybně čestný, zejména ve finančních záležitostech⁵¹, a proto dostatečně mravně legitimován k tomu, aby Ver-
rovy zločiny odhalil a veřejně ho obžaloval. Nebyl to však typ hrdinský a v některých fázích svého života se choval až zbaběle⁵².

V mládí byl velmi opatrný a neúčastnil se politického života. Do polo-
viny šedesátých let (v r. 64 př. n. l. byl zvolen konzulem) podporoval
třídu jezdců, z níž pocházel, ale poté se přimkl k optimátům jako činitel
umírněně konzervativní s výrazně intelektuálským zaměřením⁵³.

Neměl žádnou pevnou filosofickou linii (byl eklektikem, nikoli však
kompilátorem⁵⁴) ani vyhraněný a reálný politický program a často mu
také unikal smysl soudobých událostí, jichž se sám účastnil, nebo vůbec
hlavní rysy historického dění jeho doby. Ideál, jemuž zůstal věren po

⁴⁸ Notorickým a přímo klasickým příkladem je Caesar se svými obrovskými dlu-
hy, které vplynuly z jeho „štedrosti“ (srv. Sall. Cat. 49, 3), ale s mnohonásobně
větší kořistí z provincií, která mu i „s úroky“ vynahradila všechny jeho dřívější
„investice“. Jako pádný doklad stačí jediný úryvek Suetoniův — Suet. Caes. 54, 1–5.

O tom, jak někteří jednotlivci nestoudně kořistili v provinciích, svědčí i Cic.
In Verr. II/V, 48, 126–127).

⁴⁹ Verres podle svého osobního založení zvolil pochopitelně tuto druhou cestu,
kombinovanou ještě přímým terorem — srv. Cic. In Verr. passim, zvláště pak knihu
II/V *De suppliciis*.

⁵⁰ Je málo antických osobností, které by k sobě přitahovaly tolik pozornosti jako
právě výmluvný Arpiňan: ciceronská literatura je tak obsáhlá, že by bylo velmi
nesnadné jen ji sepsat, natož prostudovat (např. Michel, *Les rapports de la rhé-
torique et de la philosophie dans l'oeuvre de Ciceron*, Paris 1960, uvádí jen pro
potřebu své práce 694 titulů).

Z posledních důležitých zejména právněhistorických děl toho druhu cituji:

Bolz, *Niewolnicy w pismach Cicerona*, Poznań 1963;

Braunert, *Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit im spätrepublikanischen
Rom (Eine Interpretation zu Ciceros Rede für Balbus)*, Der altsprachliche Unter-
richt 1966, 51–73;

Buchner, *Cicero: Bestand und Wandel seiner geistigen Welt*, Heidelberg 1964;

De Francisci, *Preannunzi del Principato d nelle Filippiche di Cicerone*, BIDR
1964, 1–37;

Perelli, *Il pensiero politico di Cicerone*, Torino 1965;

Utčenko, *Social'noje i političeskoje značeniye termina „optimates“ u Cicerona*,
Drevnij mir, Moskva 1962, 627–635;

Wieacker, *Cicero als Advokat*, Berlin 1965.

celý život, totiž spolupráce všech vrstev římských občanů, hlavně pak senátorů a jezdců, na republikánské základně⁵⁵ (sám o sobě iluzorní, protože opomíjel zájmy jednotlivých tříd), byl v jeho době již zcela překonán, protože narážel na železnou nezbytnost epochy, v níž bylo nutno vyřešit hluboké rozpory vyplývající z trvalé krize římského otrokářského řádu pomocí vojenské diktatury⁵⁶.

10. Verrova ediktální činnost na Sicílii

V buržoazní romanistické literatuře se projevuje opravdu pozoruhodný rozpor: na jedné straně se Verrova proprétura na Sicílii považuje za období ryzí zvůle, ba dokonce za popření veškerého práva⁵⁷, na druhé straně se však pramene, který — jako jediný — se tímto obdobím podrobně zabývá a rozebírá různé stránky Verrovy praxe (totiž Ciceronova obžaloba Verra), velmi často a velmi vážně používá k důkazům nejrůz-

⁵¹ Grabar-Passek, *Načalo političeskoj kariery Cicerona* (uveřejněno v antologii Ciceron), Moskva 1958, str. 11, uvádí, že Cicero ani kdykoli později, nikdy nebyl ani podezříván — natož obžalován — z nečestných činů.

⁵² Tak shodně o něm svědčí Appianus, *Bell. civ. II, 15* a *Plut. Cic. 30: r. 59* př. n. l., po vyhlášení Klodiova zákona (proti magistrátům, kteří dali popravit římské občany bez soudního rozsudku (zákon tedy směřoval především proti Ciceronovi) prý Cicero poníženě prosil, zahalen do smutku, konzula Pisona a Pompeia o ochranu a Pompeiovi se dokonce vrhl k nohám — srv. Utčenko, *Politiko-filosofskije traktaty Cicerona* (otištěno v publikaci Ciceron, *Dialogi o gosudarstve — O zakonach*), Moskva 1966, 155–6.

⁵³ O optimátech se zde hovoří jako o nejreakčnější, ale také nejagresivnější složce senátorského stavu, nikoli jako o politické straně v moderním slova smyslu — srv. S. L. Utčenko, *K voprosu o rimskich političeskich partijach*, VDI 3–1963, str. 82–94.

Deratani se domnívá (v Úvodu k antologii Ciceron, citované zde v pozn. 39), že Cicero oponoval senátu až do přijetí agrárního zákona Servilia Rufa z r. 64 př. n. l. Naproti tomu tvrdí Utčenko ve spise, citovaném v předchozí poznámce, že již v řeči *Pro Cluentio*, tj. r. 66 př. n. l., na rozdíl od dřívějších jeho řečí, ostře zaměřených proti nobilitě, se u Cicerona objevuje myšlenka bloku mezi senátory a jezdci (tamže str. 173).

⁵⁴ Viz např. Utčenko, *Politiko-filosofskije traktaty*, cit. str. 168.

⁵⁵ Cicero je formuluje na mnoha místech (uvádí je Utčenko na str. 173 článku právě citovaného) jako *concordia ordinum* nebo *consensus bonorum omnium*.

⁵⁶ Srv. Radíng, *Cicero i jeho vremena*, cit. str. 9 ad.

Naproti tomu buržoazní vědci nehodnotí vždy Cicerona střízlivě a kriticky, přikládají mu někdy nejen věčnou slávu, nýbrž i — posvátnost (např. Zieliński, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, Leipzig–Berlin 1929):

⁵⁷ Úsudek Schulzův, *Prinzipien*, cit. str. 163:

„Die Rechtspflege des Verres war ein Skandal und für römische Justiz nicht repräsentativ.“

je příliš příkrý a příliš — dogmatický. V dalším bude vysvětleno, že Verrova praxe nebyla — kvalitativně — pro Řím netypická, nýbrž typická.

nějších tvrzení ryze právnícké povahy⁵⁸. Věc má značný teoretický dosah, a proto uvedu hned jeden takový zřejmý příklad.

— V poslední době byl opětovně — na základě výzkumů Wlassakových — a živě diskutován pověstný Verrův edikt

SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO⁵⁹

a všichni diskutující se v této souvislosti zevrubně zabývali procesní činností rekuperátorů a snažili se zejména pomocí tohoto ediktu rozhodnout otázku, zda a kdy měly strany možnost volby mezi jednotlivým rozhodčím a rekuperátory⁶⁰. A přece všechny úvahy tohoto druhu jsou zásadně vadné, protože daný text nemůže ničím přispět pro vyřešení otázky, kterou diskutující zkoumali. Úryvek je sice velmi důležitý, nikoli však z hlediska právně technického, o který jim šlo.

— Čeho se však Verrův edikt týkal a jaké měl důsledky ve skutečném životě doby?

— Již prvním svým ediktem na Sicílii nastolil Verres mezi pěstiteli obilí a výběřčími takový režim, že pěstitel byl povinen odevzdat výběřčímu nejen desetinu sklizně (v souhlase s předřímským uspořádáním této otázky v tzv. *lex Hieronica*⁶¹), nýbrž tolik, kolik výběřčí požadoval, jinak se pěstitel vystavoval *actio in quadruplum*.

Cic. In Verr. II/III, 10, 25: „*Primum edictum, iudices, audite praeclarum: Quantum decumanus edidisset aratorem sibi decumae dare oportere, ut tantum arator decumano dare cogeretur.*“

— Dalšími opatřeními nutil pak Verres sicilské pěstitele, aby o tom uzavřeli s výběřčím zvláštní „dohodu“ a tato povinnost se vztahovala nejen na Sicilany, nýbrž i na římské občany, usedlé na Sicílii, jak to dosvědčuje (možná smyšlený) případ Q. Septicia. Ten se se svým výběřčím nepohodl a odmítl přijmout jeho podmínky, ale když si pak chtěl odvézt obilí domů, zabránil mu v tom edikt, nařizující uvedenou „dohodu“ —

⁵⁸ Stačí podívat se do ukazatele pramenů kteréhokoli většího romanistického díla nebo sborníku romanistických prací, abychom viděli, kam až zabíhá tato nesprávná metoda.

Hned v dalším textu uvedu jeden takový názorný případ, který zároveň dokládá, jak marxistická romanistika řeší problémy, které jsou pro buržoazní romanistiku neřešitelné.

⁵⁹ Cic. In Verr. II/III, 14, 35.

⁶⁰ Této diskuse se v poslední době účastnili zejména Bongertová, Broggin, Pugliese, Schmidlin (srv. SZ 1964, str. 191 ad., kde je i předchozí literatura) a Kaser (viz tamtéž str. 389).

⁶¹ Podrobnou zprávu o *lex Hieronica* a o způsobech, jakými ji Verres obcházel, přináší Cic. In Verr. II/III, 6, 14 ad. Viz též Rostovcev, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig—Berlin 1910, 233 ad.; Carcopino, *La loi de Hiéron et les Romains*, Paris 1919; De Martino, *Storia della costituzione romana II*, Napoli 1954, 287 ad.

Cic. In Verr. II/III, 14, 37: „Attendite enim cuius modi edicta sint. NE TOLLAT, inquit, EX AREA, NISI ERIT PACTVS.“

Než by se dal tak nestoudným způsobem okrást, Septicius se rozhodl, že raději vydá obilí zkáze na dešti, ale nový edikt mu nařídil, aby do 1. srpna odvezl zrní do přístavu —

Cic. In Verr. II/III, 14, 36: „... edictum repente uberrimum et quaestuosissimum nascitur, ut ante Kalendas Sextiles omnes decumas ad aquam deportatas haberent.“

Přichystal se tedy, že odveze obilí *ad aquam*, ale ukázalo se, že tak nesmí učinit, dokud neuzavře dohodu s výběrčím —

Cic. In Verr. II/III, 14, 37: „Nisi pactus eris, non commovebis.“

Takové a podobné případy, jakož i celková špatná pověst Verrova způsobily, že procesů mezi výběrčími a pěstiteli bylo velmi málo a končily pro pěstitele nepříznivě, ba často tragicky —

Cic. In Verr. II/III, 29, 70: „Si damnatus eris, atque adeo cum damnatus eris (nam dubitatio damnationis illis reciperatoribus quae poterat esse?), virgis te ad necem caedi necesse erit.“

Vydal-li tedy Verres za této situace edikt, podle něhož stačilo přání jedné strany, aby spor rozhodli rekuperátoři —

Cic. In Verr. II/III, 14, 35: „Illa vero praeclara est clausula edicti, quod omnium controversiarum quae essent inter aratorem et decumanum, si uter velit, edicit se reciperatores daturum,“

nemohlo to znamenat nic jiného než to, že kdyby došlo k takovému sporu, rekuperátoři z Verrovy kohorty by byli odsoudili pěstitele *in quadruplum*. Cicero přičiňuje k tomuto ediktu poznámku vskutku případnou:

Cic. In Verr. II/III, 14, 35: „Quam lepide se furari putat! Utrique facit potestatem, sed utrum ita scripserit, ‚si uter volet‘ an ‚si decumanus volet‘, nihil interest; arator enim tuos istos reciperatores numquam volet.“

Z hlediska právně společenského nebylo ani tak důležité, který soudní orgán rozhodoval o těchto sporech, jako spíše kdo ve skutečnosti byli oni výběrčí a oni soudcové a kdo je určoval. Nuže, výběrčí byli pouhou Verrovou prodlouženou rukou a rekuperátoři se rekrutovali výhradně z jeho pověstné kohorty, byli to kumpáni, z nichž ani jediný nebyl římským občanem —

Cic. In Verr. II/III, 28, 69: „Ingerebat iste Artemidorum Cornelium medicum et Tlepolemum Cornelium pictorem et eius modi reciperatores, quorum civis Romanus nemo erat, sed Graeci sacrilegi iam pridem improbi, repente Cornelii.“

Tito lidé — a částečně za přímé pomoci Verrovy — vydírali z místního obyvatelstva kromě daní ještě vydatné přídavky v podobě osobních darů

výběrcím, kteří je pak odevzdávali Verrovi⁶². Odtud je zřejmé, že výběrcí ve sporech s pěstiteli vždycky požadovali Verrovy rekuperátory a že tito rekuperátoři vždycky pěstitele odsuzovali.

Verrův edikt *SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO* byl tedy jen formálně normou vydanou zákonným způsobem, ve skutečnosti však je to doklad pouhé zvláště, který pod rouškou zákonnosti, právní normy, nastoloval hrubý teror⁶³.

Jak je tedy možné řešit na základě takového textu problémy ryze právní, jak se o to pokoušejí výše uvedení vědci? Je jasné, že to možné není, že Ciceronův úryvek nutno vykládat v docela jiné rovině, nikoli v rovině právně technické, nýbrž v rovině právně společenské a právně politické.

Pro hlubší pochopení Verrova ediktu *SI VTER VOLET* uvádím ještě jeho další svérázné vyřešení otázek, které s tímto ediktem úzce souvisí.

Verres, vychloubaje se spravedlností svého sicilského režimu, uváděl jako doklad úpravu právních vztahů mezi pěstiteli a výběrcími: neplnil-li pěstitel své povinnosti, vystavoval se žalobě *in quadruplum*, kdežto výběrcímu, který by mu odňal příliš obilí, hrozilo *iudicium in octuplum*.

Takové byly vskutku normy, takové bylo formální právo. Ale jak se promítalo toto „právo“ a tato „spravedlnost“ do společenské praxe, jaká zde byla „skutečná skutečnost“? Cicero nás o tom informuje zcela přesvědčivě:

Podle uvedeného již ediktu⁶⁴ byl pěstitel povinen odevzdat výběrcímu tolik obilí, kolik on požadoval, i kdyby to bylo více než činila sklizeň; pěstitel mohl protestovat, ale jen u Verrových rekuperátorů (Cic. In Verr. II/III, 29, 70). Odevzdal-li však méně, mohl ho výběrcí stíhat žalobou *in quadruplum*, o které rozhodovali titíž rekuperátoři (Cic. In Verr. II/III, 29, 70). Kromě toho mu hrozila další žaloba, že jednal proti znění ediktu (neoznámiv výměru některého obdělávaného pozemku) a v případě odsouzení – což v rukou Verrových rekuperátorů bylo jisté – ubičování (Cic. In Verr. II/III, 29, 70).

Za těchto okolností, kdy mnozí sicilští pěstitelé *multas cruces propositas effugere cupiebant*⁶⁵, ani jedinkrát za celé Verrovo místodržitelství tříletí se nestalo, že by některý výběrcí byl obžalován, natož odsouzen *in octuplum*, ačkoli všichni pěstitelé nestydatě okrádali (Cic. In Verr.

⁶² Cic. In Verr. II/III, 30, 71 (kde Cicero nazývá výběrcího daní *dominus ac rex aratorum!*) a četná další místa v pokračování tohoto textu.

⁶³ Je to jeden z mnoha případů, ukazujících velmi názorně, jak někteří prétoři zneužívali ediktu k prosazování svých osobních cílů. Ke společenskému dosahu takového zneužívání viz dále pozn 78 a text s ní související.

⁶⁴ Cic. In Verr. II/III, 10, 25.

⁶⁵ Cic. In Verr. II/III, 29, 70.

II/III, 12, 29). Bylo totiž již předem příliš jasné, že celý proces by byl jen výsměchem řádnému objektivnímu řízení a že odsouzení by byli vždy jen pěstitelé sami (Cic. In Verr. II/III, 12, 30–31). Tedy, z hlediska formálního bylo všechno v pořádku, povinností odpovídala práva a obě strany byly chráněny účinnými právními prostředky, pěstitelé dokonce dvojnásob účinnými. Ale z hlediska materiálního, rozhodujícího pro praktický život sicilského obyvatelstva, byl pěstitel vydán na milost a nemilost výběřčímu bez jakékoli možnosti skutečné obrany.

Tak a ne jinak vypadaly opravdové právní vztahy mezi pěstitelem a výběřčím za Verrovy proprétury, taková byla „skutečná skutečnost“⁶⁶.

11. Ciceronův spis *Orationes in C. Verrem*

Jak jsem uvedl a zhruba odůvodnil již dříve (v. pozn. 26), opírám argumentaci celého tohoto článku hlavně o známou Ciceronovu obžalobu proti sicilskému proprétorovi C. Verrovi, jeden z antických spisů, který je sice velmi často citován, ale který stále ještě není dostatečně probádán, zvláště pokud jde o oblast státu a práva.

Při studiu Verrin musíme počítat s některými zvláštními momenty. Je to především zásadní povaha tohoto spisu jakožto politické obžaloby s pronikavým politickým dosahem⁶⁷. Dále je to výjimečnost hlavní postavy spisu, Verra, který v sobě ztělesňoval souhrn různých negativních vlastností, jež se jinak porůznu vyskytovaly u římských magistrátů. A konečně je to mimořádná povaha autora samého trpícího tím, co by se dalo nazvat komplexem *hominis novi*: na jedné straně Cicero toužil dostat se mezi nobilitu a stát se jejím plnoprávným členem – odtud se dal silně ovlivňovat její ideologií; na druhé straně však si byl neustále vědom nižšího původu a utrpených křivd (citelných jen v poměru k jeho obrovské ctižádosti) – odtud jeho snaha vyzdvihoval třídu jezdců, z níž vyšel, a jeho schopnost realisticky posuzovat třídu senátorskou, do níž přicházel.

Nelze samozřejmě věřit všemu, co Cicero napsal o Verrovi, v tom směru nebyl a nemohl být nestranný. Koeficient nejistoty obsahu, s nímž musíme pracovat v každém historickém prameni, není tedy ani

⁶⁶ Takto zběžně načrtnutý obraz „práva“ a „spravedlnosti“ v pojetí Verrově není však ničím absurdním nebo nereálným, nýbrž spíše jen drasticky karikovaným obrazem každého „práva“ a každé „spravedlnosti“ v třídní společnosti, a proto může znamenitě posloužit – *mutatis mutandis* – pro pochopení vztahů mezi jinými stranami, např. (podle našeho tématu) mezi bohatým patriciem a chudým plebejem.

⁶⁷ Právě takové politické momenty Verrin buržoazní romanistika, soustřeďující se na momenty právníkové, zpravidla pomíjí nebo alespoň zeslabuje, jak je o tom v této práci na více místech řeč.

ve Verrinách zanedbatelný, ale s jeho složkami je možno snáze počítat, protože jsou ovlivněny činiteli známějšími, a proto celkové hodnocení Verrin může být spolehlivější než je tomu u jiných antických a zejména právnických spisů.

Musíme zde ovšem rozlišovat Ciceronovy obecné úvahy, zejména idealistického a eklektického obsahu, mají pro nás nejmenší cenu a ostatně ve Verrinách je jich méně než v jiných jeho spisech. Jakmile však Cicero, a někdy i mimovolně, popisuje různá fakta ze současného života — a zde se pod přímou kritikou současníků nemohl příliš odchylovat od skutečnosti —, tu je velmi věrohodný (jen s jistou rezervou stran politických invektiv, známé to zbraně Cicerona-řečníka, jakož i vůbec stran řečnického prvku Verrin) a pozdvihuje se často jako veliký umělec až k realistickému pohledu na římské vládnoucí třídy, vytváří bezděky realistický autoportrét tehdejší římské společenské špičky, pravdivě svědčí o ní a proti ní. Ale mnohdy i jeho hodnocení takových fakt (jakkoli silně subjektivně zabarvená) jsou velmi cenná, protože vyplývají z rozporů mezi zájmy jednotlivých skupin římských vládnoucích tříd a tak odhalují pravdu o tehdejší společnosti.

V poměru k Verrovi nezůstal vždy Cicero — pochopitelně — v průběhu celé své dlouhé obžaloby zcela objektivní a jeho řeč nesla přirozeně s sebou zdůrazňování nebo zas naopak zeslabování různých momentů a okolností⁶⁸. Vážnější jsou však případy, kdy se Ciceronovo hodnocení do-

⁶⁸ Zde můžeme uvést jako příklad příběh P. Gavia, kterého dal Verres, ačkoli Gavius byl římským občanem, ukřižovat na nejužším místě messinské úžiny, přímo u vjezdu do messinského přístavu, kde bylo možno vidět kříž i z pevniny. Tímto případem vrcholí a zároveň končí Ciceronova obžaloba Verra, pak následuje už jen řečnický závěr (*peroratio*).

Cicero rozehrává při této příležitosti všechny citové struny svého velikého umění, aby vylíčil v nejživějších barvách hrůznost Verrova zločinu proti římské svobodě a proti římskému občanovi. Verres totiž dal Gavia — přes jeho opětovné volání „*Civis Romanus sum*“, které by ho bylo ochránilo v celém tehdejším světě — nejen uvrhnout do okovů, nýbrž i zbičovat, popravit a dokonce ukřižovat, kterážto postupná smrt byla vyhrazena jen otrokům. Vizme jen Ciceronovu nádhernou gradaci: „*Facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare; quid dicam in cruce tollere?*“ (Cic. In Verr. II/V, 66, 170).

A hned dále Cicero pranýřuje neobyčejnou krutost Verra, který dal kříž postavit tak, aby Gavius umíral dívaje se na svobodnou vlast, s těmito otrlými slovy:

„*Spectet, inquit, patriam; in conspectu legum libertatisque moriatur.*“ (Cic. In Verr. II/III, 66, 170.)

V téže souvislosti zazní také slavná Ciceronova pasáž opěvující svobodu:

„*O nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae civitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas!*“ (Cic. In Verr. II/III, 63, 163.)

Nakonec však, přes to všechno, proti jímavému a dramatickému líčení Ciceronovu stojí holá skutečnost, že Verres dal P. Gavia popravit jako Spartakova vyzvědače, a to takovým způsobem, aby všichni otroci na pevnině dobře viděli, jaký osud by je čekal na Sicílii. Tuto možnost (a tím i Verrovu obhajobu) nelze vyvrátit, ale pak

stává do přímého rozporu s historickou realitou, tak zvláště když Cicero nepřiznává Verrovi žádné schopnosti a tím méně zásluhy vojenské, politické nebo administrativní. Stačí však uvést dvě okolnosti, abychom prokázali pravý opak a uvedli Ciceronovo líčení na pravou míru. Jednak byl Verres ponechán na Sicílii (ačkoli senát měl z této nejstarší, ale také nejbližší provincie neustále rychlé, hojné a přesné zprávy, takže se musel vždy co nejdříve dozvědět o všech Verrových činech i zločinech a tedy v tomto ohledu jistě vždy rozhodovat s dokonalou znalostí věci) plně tři roky⁶⁹, jednak tehdy skutečně zabránil – a to je podstatné – tomu, aby Spartak přenesl své mohutné povstání také na Sicílii⁷⁰. Z toho musíme usuzovat, že Verres v hlavním a nejdůležitějším směru, tj. ve směru politickém a třídním, dobře plnil úkoly, které mu byly svěřeny a že proto senát nebral na tak přísnou váhu jeho lakotu a mravní výstřelky, jako se to ostatně v politice velmi často přihodilo a přihází⁷¹. Verres si byl zřejmě svých platných služeb pro římskou nobilitu dobře vědom a lze se domnívat, že tato okolnost značně posilovala jeho smělost, že jinak by si byl asi na Sicílii nebyl dovolil jednat tak otevřeně a tak bezohledně, jak je o tom zde na tolika místech řeč.

To byl vlastní důvod, pro který římská nobilita chránila Verra jako svého člověka i poté, co vyšly najevo všechny jeho zločiny, proč vyvinula všemožné úsilí, aby ho zachránila. Ve snaze zamlžit tak nepříjemný skandál, nabídla jako žalobce člověka zcela neškodného⁷² a dala Verrovi ku pomoci jako advokáta Q. Hortensia, nejlepšího obhájce té doby, snažila se všemi prostředky řízení protahovat⁷³ a nakonec dokázala zabránit tomu nejhoršímu jak pro Verra, tak i pro sebe samu.

se ovšem celý případ dostává do docela jiného světla: z cynického zločince se stává obratný státník, který obezřetně střeží zájmy římského státu vůbec a římské nobility zvláště.

Ke Gaviovu případu zvláště srv. Maróti, *De suppliciis (Zur Frage der sizilianischen Zusammenhänge des Spartacus-Aufstandes)*, Acta antiqua Acad. Sc. Hung. 1961, 52 ad.

⁶⁹ Viz pozn. 45.

⁷⁰ Maróti, *De suppliciis*, cit. str. 49 ad. dochází při rozboru této otázky celkem k závěru, že hrozba přenesení války s otroky na Sicílii byla eminentní, že byl dokonce učiněn dvojitý pokus přepravit Spartakovu armádu na Sicílii a že Verres učinil dostatečná opatření, aby tomu všemu zabránil.

⁷¹ Verres byl natolik zkušený, že chápal, že mu jeho zločiny na Sicílii neprojdou bez procesu, a proto se na něj chladnokrevně připravoval: jak častěji říkal, první rok kořistil pro sebe, druhý pro své ochránce a třetí (který byl nejvydatnější) pro své budoucí soudce. (Cic. In Verr. I, 14, 40.)

⁷² Byl jím Q. Caecilius Niger – srv. Cic. In Q. Caecilium VII, 22 ad.

⁷³ Verrovi ochránce si počínali vskutku obratně. Když už bylo zřejmé, že Verres Ciceronově obžalobě neujde, vyvolali napřed fingovaný proces proti achajskému proprétorovi, čímž získali důležité tři měsíce (srv. Cic. In Verr. I, 2, 6). Pak už doufali, že Verrův proces se nutně bude muset vlivem dlouhých svátků a oslav (ludi votivi, ludi romani, ludi Victoriae, ludi Plebeii) protáhnout do příštího roku 69 př. n. l., kdy měli dostat všechny klíčové pozice do svých rukou – srv. pozn. 82.

12. Dopad Ciceronových Verrin v oblasti práva

Cicero se ve své obžalobě neomezoval jen na činnost Verrova na Sicílii v letech 73–71 př. n. l., nýbrž šel mnohem dál, napadaje nespravedlivé činy četných prétorů a soudců, jakož i vůbec vykonávání „spravedlnosti“ v Římské říši⁷⁴. Nelze ovšem tvrdit, že by se veškeré římské soudnictví podobalo obrazu, který nám načrtl Cicero, ale na druhé straně např. korupce soudů byla v té době již tak zakořeněna, že tvořila určitý systém, který se nutně musel projevat v praxi. Odtud se v Ciceronově líčení projevují často typické rysy celého římského státu jako takového. Je proto zřejmé, že ani Verrova činnost na Sicílii nebyla žádnou atypickou epizodou římského státního života, jak se nám to snaží namluvit buržoazní literatura.

Verrovo působení na Sicílii mělo kromě jiného i svérázný vliv na oblast práva. Tak jako Verrovi „psi“ (jak on nazýval své věrné služebníky, kteří neúnavně a obětavě plnili všechny jeho příkazy) slídili a čenichali po celé Sicílii za všemi uměleckými poklady, aby se jich jejich pán mohl zmocnit, tak zase Verrovi právníci usilovně hledali kdejakou mezeru či skulinku v právním řádu, aby jí mohli využít k uskutečnění některého přání jejich chleboďárce, aby jeho nezákonným zásahům dodávali zdání jakési legality. Bylo by zajímavé a užitečné vyzkoumat, zda a do jaké míry se tato jejich činnost odrazila v dějinách římského práva.

Právě v době, kdy se Verrova proprétura chýlila ku konci a kdy již bylo zřejmo, že dojde k velikému procesu s Verrem, tj. na sklonku r. 71 a na počátku r. 70 př. n. l., se v Římě znovu projednávala otázka tzv. soudcovských seznamů, kde šlo v podstatě o to, která třída měla mít nadále soudnictví ve svých rukou.

Boj o soudcovská místa byl důležitou dílčí frontou celkového zápasu senátorů a jezdců o nadvládu v Římě a v provinciích. Zatímco reforma Gaia Graccha zlomila dřívější monopol senátorů v soudnictví, Sulla po politických bojích se střídavými úspěchy, jež se odrazily v kolísavých právních normách, jej obnovil⁷⁵. Ale již za dalších 10 let se nadvláda senátorů v soudnictví stala (vinou jejich přílišného zneužívání a aspoň v té podobě, jakou jí dal Sulla) neudržitelnou a hledalo se nové řešení. A tu právě Verrovo působení na Sicílii a Ciceronova obžaloba, inspiro-

⁷⁴ Protože nám nejde o Verrova osobu, nýbrž o stav římské společnosti té doby vcelku, jsou pro nás právě takové Ciceronovy zmínky — nezatažené tendenčním hlediskem — vlastně nejdůležitější — viz např. v dalším četné konkrétní údaje o prétorovi a o rozhodčím a jejich procesní činnosti, nebo dokonalý popis sicilského práva v Cic. In Verr. II/II, 13, 32 ad.

⁷⁵ Blíže k tomu viz pozn. 138 a text s ní související.

vaná tímto tak názorným praktickým příkladem, zmařily všechny naděje senátorů. Cicero, který v té době ještě naplno podporoval zájmy jezdců, k nimž původně náležel⁷⁶, neváhal ani ve Verrinách postavit se s plnou vahou za jejich požadavky a na mnoha místech otevřeně a nesmlouvavě kritizoval zlořády senátorů v soudní praxi⁷⁷.

Ještě v létě r. 70 př. n. l., kdy již probíhaly poslední přípravy k procesu, nebyl vyhlášen návrh příslušného zákona, který mezitím vypracoval prétor L. Aurelius Cotta. A tu Cicero, v jedné ze svých nádherných perzonifikací, kdy vinu celé třídy shrnuje do jediné postavy, praví výslovně, že to vlastně nebyl formální návrhovátelem zákona, nýbrž on, Verres, kdo se postaral o formulování a vyhlášení nového zákona. Cicero zde také vhodně předesílá obecnou pravdu, jak někdy konkrétní události a okamžiky státního života velmi urychlí spád dějin. Skutečností je, že dokud se zdálo, že Verres se bez odmluv podrobí odsuzujícímu rozsudku, o novém zákonu se ani mnoho nemluvalo; jakmile se však ukázalo, že Verres nabyl odvahy a chystá se k odporu, návrh zákona byl neprodleně vyhlášen.

Vizme nyní celou tuto tak neobyčejně významnou a průkaznou pasáž Ciceronova textu:

Cic. In Verr. II/V, 69, 177–178: „*Reliquum iudicium iam non de mea fide, quae perspecta est, nec de istius vita, quae damnata est, sed de iudicibus, et vere ut dicam, de te futurum est.*

At quo tempore futurum est (nam id maxime providendum est; etenim cum omnibus in rebus tum in re publica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum)? Nempe eo cum populus Romanus aliud genus hominum atque alium ordinem ad res iudicandas requirit, nempe lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata. Quam non is promulgavit quo nomine proscriptam videtis, sed hic reus, his, inquam, sua spe atque opinione quam de vobis habet, legem illam scribendam promulgandamque curavit. Itaque, cum primo agere coepimus, lex non erat promulgata; cum iste vestra severitate permotus multa signa dederat quamobrem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat. Posteaquam iste recreari et confirmari visus est, lex statim promulgata est.“

Verrovo řádění na Sicílii a Ciceronův mistrovský rozbor jeho zločinů se tak staly přímým dokladem k návrhu nového soudního zákona, který

⁷⁶ Ciceronův otec měl nevelikou usedlost blízko Arpina (asi 150 km od Říma), nebyl však spřízněn s patricijským rodem Tulliů (srv. Grabar-Passek, Mark Tullij Cicero, otištěno v I. svazku Ciceronových řečí), Moskva 1962, 367.

⁷⁷ Dostatečné množství konkrétního materiálu přináší i tato práce, zvláště v oddílu 13 a 14 o činnosti senátorů v roli prétora a soudce.

nese název *lex Aurelia iudiciaria* z r. 70 př. n. l. Je to jeden z mimořádně názorných příkladů a nezvratných důkazů, jak nesprávné a neukázněné počínání jednoho příslušníka určité třídy (řečeno ovšem v daném případě z hlediska římských senátorů; objektivně vzato, šlo samozřejmě o přehánění osobních zájmů, o zvlášť při výkonu moci, o zneužívání úředního postavení a o protiprávní jednání až zločiny všeho druhu) způsobilo vážnou škodu zájmům celé této společenské třídy⁷⁸.

O pouhé tři roky později, tj. v r. 67 př. n. l., prosadil tribun C. Cornelius plebiscitum (které dostalo v nauce název *lex Cornelia de iurisdictione* nebo *de edictis praetorum*), podle něhož byli prétoři napříště vázáni na vlastní edikt.

Protože jedním z velmi vážných obvinění Ciceronových bylo právě to, že Verres jednal často proti znění vlastního ediktu, lze považovat za jisté, že Verrův případ značně přispěl k vydání i tohoto zákona, který ve svých důsledcích nepochybně poškodil zájmy římské nobility, i když jeho praktický dosah nesmíme přeceňovat⁷⁹; o tom svědčí i další Corneliův návrh, jímž (rovněž) *auctoritatem senatus minuebat*⁸⁰.

IV

Praetor, iudex a římské soudní řízení

13. Prétor, jeho pravomoc a skutečné postavení

Vraťme se nyní, po zásadním zhodnocení našeho hlavního pramene, Ciceronových Verrin, k řízení tak jak probíhalo po injusvokaci a připustíme, že obě strany se již k magistrátovi dostavily.

Kdo vlastně to byl *praetor urbanus*, který suverénně rozhodoval o tom, zda žaloba bude připuštěna či nikoli⁸¹? Zpravidla přece pa-

⁷⁸ Přísně vzato, každý Verrův přehmat naháněl vodu na mlýn jezdcům a poškozoval zájmy nobility, jak se to i normativně projevilo ve vydání soudních zákonů, směřujících jasně proti ní (*lex Aurelia iudiciaria* a *lex Cornelia de iurisdictione* – srv. pozn. 81).

⁷⁹ Blíže k tomu viz pozn. 81. Srv. též text k pozn. 121 a 126.

⁸⁰ Ascon. In Corn. 56.

⁸¹ Prétor, vykonávající jurisdikci, zdánlivě vydával jen procesní formule, tj. uváděl do chodu soudní řízení podle dřívějších vzorů, přidáváje jen tu a tam něco nového. Ve skutečnosti však měl, a to i ústavně – plnou moc rozhodovat naprosto volně, takže celé soudnictví pevně ovládal, neustále kontroloval a libovolně usměrňoval (Cic. In Verr. II/II, 12, 30). To se projevovalo nejvýrazněji tehdy, když prétor své obrovské moci zneužíval –

„Nulla res per triennium nisi ad nutum istius iudicata est, nulla res tam patria cuiusquam atque avita fuit quae non ab eo imperio istius abiudicaretur...” (Cic. In Verr. I, 5, 13).

Také pokud jde o edikt, měl prétor naprostou volnost a někteří magistráti jí

tricijův příbuzný, kolega, přítel či dobrý známý, příslušník jeho společenské vrstvy, mající s ním v obdobných případech zcela shodné zájmy⁸². Lze za těchto okolností předpokládat přísně nestranný postup, hledání jakési „objektivní“ spravedlnosti⁸³? Vždyť prétor mohl i podle svého volného uvážení z kteréhokoli formálního či materiálního důvodu kteroukoli civilní nebo honorární žalobu prostě denegovat, čímž se spor — který pro drobného rolníka mohl mít existenční význam — odsunul v nejlepším případě do dalšího úředního období. Je možno si bez obtíží představit, jak asi vypadala v prétorových rukou v takových případech ekvita (kterou, poněkud přehnaně a tvrdě řečeno, bylo možno odůvodnit cokoli!), zejména tam, kde prétor měl na věci přímý společenský nebo

zneužívali natolik, že často rozhodovali i proti znění vlastního ediktu. Tomu se (marně) snažila čelit *lex Cornelia* z r. 67 př. n. l. zásadou

„*ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent.*“

Zákon byl vydán zřejmě pod tlakem veřejného mínění (jistě vydatně živého finanční šlechtou, jezci, kteří zde měli znamenitou příležitost podlamovat senátorům půdu pod nohama), bouřícího se proti tomu, že edikt, který měl obsahovat obecné procesní normy, se stával prostředkem, jímž obratní prétoři řídili soudnictví libovolným směrem, hlavně ve svůj osobní prospěch, a dokonce, že to dělali nad snesitelnou míru. Je ovšem jasné, že ani tento zákon, jak už znění jeho hlavního ustanovení naznačuje, nijak neomezil dřívější prétorovu úplnou volnost jednání, nýbrž přiměl ho jen k tomu, aby napříště užíval svého *ius edicendi* s větší rozvahou.

Ostatně se zachovalo velmi charakteristické svědectví o vzniku této normy v *Ascon. In Corn. 58*: „*Aliam deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, multis tamen invitis tulit, ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent: quae res cunctam gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere assueverant, sustulit.*“ Proto *Serrao*, *La „iurisdictio“ del pretore peregrino*, Milano 1954, str. 156 hovoří v této souvislosti o „*disposizione tendente a reagire e a porre un freno agli eccessi (del tipo di quelli che Cicerone attribuisce a Verre)*“.

Stojí za povšimnutí, že text hovoří o prétořích ambiciózních (toužících po hodnostech, ale také po penězích) a že bylo nutno velmi bojovat za tento zákon (*multis invitis*).

Vzhledem k tehdejší soudní praxi lze tedy předpokládat, že zákon (a tím spíše jeho výklad) byl pouhým opatřením pokryteckým, pískem hozeným masám do očí, normou vynucenou *ut aliquid fecisse videatur*, avšak s úmyslem pokračovat jinými prostředky v témže směru.

Viz též svědectví *Dio Cass. 36, 40*, že prétoři, o něž tam šlo, místo souladu s ekvitou jednali *πρὸς χάριν ἢ καὶ κατ' ἔχθραν τινῶν*.

Srv. ještě *Cic. In Verr. II/I, 46, 119* a k tomuto místu *Martini, Il problema della causae cognitio pretoria*, Milano 1960, str. 38 ad.

⁸² Na osobě prétorové tedy záleželo v dvojitým smyslu, společenském (třídním) i osobním se zřetelem ke konkrétnímu sporu. Proto Cicero tolik pospíchal, aby dokončil Verrův proces ještě v r. 70 př. n. l., protože následujícího roku by byl musel čelit velmi nevýhodné konstelaci, kdy na rozhodujících místech měli být sami Verrovi přátelé (*Cic. In Verr. I, 9, 26; I, 18, 53*). Viz též text k pozn. 91 a 146.

⁸³ Zde by bylo na místě zmínit se o rozsáhlé korupci na sklonku republiky, týkající se voleb i další činnosti prétorů. Také Cicero shromáždil nesčetné doklady toho druhu jen za Verrovo sicilské tříletí (*Cic. In Verr. II/I, 47, 125*). Verres sám se nestyděl brát úplatky dokonce i z obou stran (*II/II, 32/78*). Srv. pozn. 105 a text s ní související.

osobní zájem⁸⁴. Přitom odpovědnost, které se prétor při svém eventuálním stranickém rozhodování vystavoval, byla prakticky nepatrná, protože po skončení svého funkčního období neodpovídal všemu římskému lidu, nýbrž zase jen příslušníkům svého stavu, ať už vystupovali v kterékoli státní funkci⁸⁵. —

A nyní se podívejme ještě blíže, jaký obraz o prétorovi, jakožto soudním magistrátovi (a tedy i proprétorovi, prokonzulovi), nám podává Cicero ve svých *Verrinách*! Řeknu hned, že není nikterak růžový a že se velice liší od obrazu prétora, jakožto nestranného orgánu, jakéhosi symbolu spravedlnosti, za jaký bývá často považován.

Cicero především konstatuje⁸⁶ naprostou a prakticky rozhodující moc prétorovu v soudnictví: směl vydávat obecné edikty i konkrétní formule libovolného obsahu, připustit nebo nepřipustit kterékoli důkazy⁸⁷, docílit odsouzení nevinného nebo beztrestnost zločince⁸⁸. Odtud řečník dospívá ke skeptické, ale o zkušenost opřené souhrnné formulaci:

„Dubium nemini est quim omnes omnium pecuniae positae

⁸⁴ Dostaly-li se bez nejmenších překážek do funkce prétora i typy přímo zločnické jako Verres, Catilina a jim podobní, je zřejmé iluzorní vydávat prétora přímo či nepřímou (jak to právě buržoazní romanistika ráda činí) za „symbol spravedlnosti“. Jak potom takoví magistráti vykonávali svou funkci, je snadné si představit. Podrobně nás o tom zpravuje Cicero ve *Verrinách*, méně podrobně a spíše jen sporadicky jiní římscí spisovatelé. — Viz též pozn. 172.

⁸⁵ Jedním z významných důsledků, které pro boje senátorů s jezdcí o moc v Římské říši měly reformy Gaia Graccha, byl soudní zákon (*lex Sempronia iudiciaria* z r. 122 př. n. l.), podle něhož jezdcí nabyli možnosti rozhodovat v roli soudců o senátorech pohnaných před soud (tj. před stálé soudní komise pro vyšetřování zlořádů v provinciích tzv. *quaestiones perpetuae de repetundis*, zavedené *lege Calpurnia repetundarum* z r. 149 př. n. l.) Byla to mocná zbraň hlavně potencionálně, neboť i v dobách, kdy vydírání provincií místodržícími se stalo již docela běžným, tyto procesy, o sobě a absolutně dosti časté, zasahovaly prakticky jen malou část provinilých osob a i z těch jen málokdy (tehdy, když byly ohroženy vážné zájmy vládnoucích tříd) došlo k odsouzení, ostatně velmi mírnému: zpravidla ukončilo celou záležitost vyhnanství a pokuta, která bývala jen zlomkem nečestně nabytého majetku. Přitom nesmíme zapomínat, že často rozhodovala výpověď publikánů dané provincie a ta se řídila měrou, jak tam byly spjaty zájmy senátorů a jezdců.

Nejlépe je to vidět na osudu Verra samotného. Co vlastně se mu stalo za všechny jeho nesčetné zločiny, jimiž poškodil jak zájmy celé Římské říše, tak i zájmy Římanů jako vedoucí složky všeho jejího obyvatelstva? Zaplatil pokutu (číselně obrovskou, ale v poměru k jeho celkovému zisku nízkou a rozhodně mnohem nižší, než požadoval Cicero — srv. Maróti, *De suppliciis*, cit. str. 43, p. 11) a odešel do „vyhnanství“, kde pokračoval ve svém přepychovém a zahálčivém životě ještě skoro třicet let, až do r. 43 př. n. l., kdy Antonius, toužící po jeho uměleckých dílech, se postaral o to, aby ho zařadil mezi proskribované. A tak více než všechny jeho sicilské zločiny byly Verrovi osudné jeho nádherné korintské vázy, které se zdráhal odstoupit Antoniovi (Plin. Nat. hist. XXXIV, 6).

⁸⁶ V dalším, protože bude následovat mnoho textů z *Verrin*, budu užívat zkrácené citace bez označení Cic. In Verr.

⁸⁷ I, 4–5, 12–13; I, 7, 20.

⁸⁸ I, 4, 13; I, 9, 27.

*sint in eorum potestate qui iudicia dant, et eorum, qui iudicant.*⁸⁹

Pro občany byla proto vždy svrchovaně důležitá individuální osoba úřadujícího préтора, neboť na něm záleželo, jak ten který spor dopadne⁹⁰. Odtud Ciceronova narážka *hoc praetore et hoc consilio*⁹¹, proto rozhodně nemohl dopustit, aby se proces s Verrem protáhl a poté o něm rozhodoval jiný prétor a jiný soud⁹². Zůstává ovšem příznačnou skutečností, že i osoby s vyloženě zločineckými sklony, o nichž se vše důležité vědělo dopodrobna již předem⁹³, bývaly nicméně bez obtíží voleny do funkce préтора — tak Glaucia, Catilina, Verres nebo třeba Fabius Hadrianus, kterého jako propréтора stihl zasloužený trest: pro svou lakotu a krutost byl ve svém úředním sídle upálen⁹⁴.

Hlavním motivem jednání osob, které se prolíná celými Verrinami, jsou peníze, bohatství a moc z něho plynoucí, což ovšem nemohlo zůstat bez vlivu na soudnictví. Cicero sám vyslovuje obavu, aby ohromné Verrovo bohatství nenarušilo spravedlnosti soudu⁹⁵ a zaznamenává jeho opětovné výroky, že si může koupit všechno⁹⁶, i rozhodnutí v soudním sporu⁹⁷, že prostě za peníze lze dosáhnout všeho —

*„... nihil esse tam sanctum quod non violari, nihil tam munitum quod non expugnari pecunia possit“*⁹⁸.

Touha po dosažení nadměrného bohatství vedla u četných magistrátů k hrabivosti. Cicero, když hodnotí činnost sicilských censorů, kteří museli složit po 300 denárech na Verrovu sochu a kteří se pak hojili na svých spoluobčanech, praví výstižně:

*„Itaque illi censores fecerunt idem quod in nostra re publica solent ii qui per largitionem magistratus adepti sunt: dederunt operam ut ita potestatem gererent ut illam lacunam rei familiaris explerent“*⁹⁹, tj. stejně tak jako římsští magistráti bezohledně využili své moci, aby se co nejdříve a co nejvíce obohatili. Na jiných místech pak Cicero rozvádí tyto své úvahy když praví, že dříve magistráti kradli co možná diskrétně (*occulte, obscurissime*¹⁰⁰) a jen pro sebe a své děti

⁸⁹ II/II, 12, 30.

⁹⁰ I, 9, 26–27; I, 10, 30–32.

⁹¹ I, 3, 10.

⁹² I, 18, 53.

⁹³ II/II, 6, 18.

⁹⁴ II/I, 27, 70; II/V, 36, 94.

⁹⁵ I, 1, 3.

⁹⁶ II/III, 41, 144: *„... se putare posse emere quae ipse semper habuit venalia, fidem, ius iurandum veritatem, officium, religionem...“*

⁹⁷ I, 3, 8; I, 3, 10; II/I, 47, 125.

⁹⁸ I, 2, 4. Viz též Sallustiovu formulaci *„... omnia Romae venalia esse“* (Sall. Jug. 20, 1; srv. i 28, 1).

⁹⁹ II/II, 55, 138.

¹⁰⁰ II/IV, 24, 53.

(*quantum sibi ac liberis suis satis esse arbitretur*¹⁰¹), kdežto nyní kradou ještě pro své patrony, advokáty, prétora a soudce, což už jde do nekonečna —

„... *tantum unum quemque auferre quantum sibi, patronis, advocatis, praetori, iudicibus satis futurum sit; hoc profecto infinitum esse*¹⁰²;
nebo že Sicilané byli již na podobné zlořády zvyklí¹⁰³ a že by byli celkem proti Verrovi nic nenamítali, kdyby byl kradl jen obvyklým způsobem nebo proviňoval se jen jedním směrem —

„... *hunc denique ipsum pertulissent, si humano modo, si usitato more, si denique uno aliquo in genere pecasset*¹⁰⁴.”

Ruku v ruce s hrabivostí, která se v tehdejší vznešené římské společnosti tolik rozmohla, šel i ostudný jev k o r u p c e, směřující k dosažení, rozmnožení nebo aspoň k záchraně neprávem nabytého bohatství, korupce všeho a všech počínaje již volbami magistrátů¹⁰⁵, korupce řečníků nevyjímaje ani pokusy o korupci Cicerona samého¹⁰⁶, korupce magistrátů, korupce žalobců¹⁰⁷ a zejména korupce soudců, o níž bude dále řeč. Množství případů toho druhu a důraz, který na ně Cicero klade, ukazují, že nešlo o pouhé výjimky, nýbrž spíše o systém, takže tento jev sám o sobě nutí k hlubokému zamyšlení nad špičkou tehdejší společnosti.

Ve Verrinách nacházíme četné zmínky o různých korupčních aférách s mnohými charakteristickými podrobnostmi. Cicero tvrdí, že může uvést nesčetné případy, kdy se Verres, který již dříve jako prétor v Římě rozhodoval podle výše úplatků, jež přijímala jeho milenka Chelidon¹⁰⁸, dal tak či onak podplatit —

„*Possunt sescenta decreta proferre in quibus, ut ego non dicam, pecuniam intercessisse ipsa decretorum novitas iniquitasque declarat*¹⁰⁹.”

Tak vlastně prodával justici ve velkém, a to nejen na Sicílii, nýbrž již dříve v Římě samém —

„*An hoc dubitabit quisquam omnium, quin is venalem in Sicilia iurisdictionem habuerit, qui Romae totum edictum atque omnia decreta vendiderit*“¹¹⁰;

¹⁰¹ I, 14, 41.

¹⁰² Tamže.

¹⁰³ II/II, 3, 8.

¹⁰⁴ II/II, 3, 9.

¹⁰⁵ I, 8, 23; I, 9, 24–26; II/IV, 20, 45. Srv. i Sall. Jug. 13, 7.

K tomu je třeba připomenout, že různé korupční machinace s volbami magistrátů sahají do doby mnohem dávnější, jak o tom svědčí *lex Cornelia Baebia* z r. 181 př. n. l., potírající *ambitus* — srv. De Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1954, 370.

¹⁰⁶ II/I, 6, 17.

¹⁰⁷ II/IV, 20, 45.

¹⁰⁸ II/I, 46, 120. Srv. ještě pozn. 121.

¹⁰⁹ II/I, 47, 125.

¹¹⁰ II/II, 48, 119.

jako svých nástrojů k tomu používal různých pochybných individuí (*interpretes*¹¹¹). Na mnohých místech Cicero ovšem přiznává, že Verres nebyl jediný, že podobné zlořády páchali i jiní římsí magistráti.¹¹²

Dlouhá je řada protiprávních zásahů Verrových do práva a do soudnictví. Především jsou to jeho edikty, vypracované často až příliš průhledně *hominis causa*¹¹³, např. jeho obmyslný výklad *legis Voconiae*¹¹⁴ nebo dědických sporů vůbec¹¹⁵, edikt, jímž si přisvojil všeobecnou soudní pravomoc na Sicílii¹¹⁶ a pak a hlavně smutně proslulý edikt o odevzdávání obilí, o němž již byla řeč¹¹⁷.

Dále jsou to procesní formule, jejichž pouhé znění mohlo vést přímo k nespravedlivému rozsudku¹¹⁸ nebo dokonce obecná formule „Si

¹¹¹ I, 12, 36; II/II, 22, 54; 44, 108.

¹¹² Viz dále pozn. 134.

¹¹³ Podívejme se nyní na jeden názorný příklad z bohaté ediktální činnosti Verrovy, který ukazuje, jak norma, zdánlivě objektivní, obecná a „spravedlivá“ byla v tehdejší společnosti zcela subjektivní, individuální a hluboce „nespravedlivá“, vypracovaná doslova *hominis causa*:

Componit edictum his verbis ut quivis intellegere possit unius hominis causa conscriptum esse, tantum quod hominem non nominat; causam quidem totam perscribit, ius, consuetudinem, aequitatem, edicta omnium neglexit. EX EDICTO VRBANO. SI DE HEREDITATE AMBIGITVR — SI POSSESSOR SPONSIONEM NON FACIET. Iam quid id ad praetorem, uter possessor sit? nonne id quaeri oportet, utrum possessorem esse oporteat? Ergo, quia possessor est, non moves possessione: si possessor non esset, non dares? Nusquam enim scribis, neque tu aliud quicquam edicto amplecteris nisi eam causam pro qua pecuniam acceperas (II/I, 45, 115–116).

Neméně názorný je i pověstný Verrův edikt SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO (viz zde jeho rozbor v oddíle 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

¹¹⁴ II/I, 106–114.

¹¹⁵ II/I, 45, 116.

¹¹⁶ II/II, 13, 33: „Edictum enim hominis cognoscite, quo edicto omnia iudicia redegerat in suam potestatem: SI QVI PERPERAM IUDICASSET? SE COGNITVRVM; CVM COGNOSSET, ANIMADVERSVRVVM. Idque cum faciebat, nemo dubitabat quin, cum iudex alium de suo iudicio putaret iudicaturum seque in eo capitis periculum aditurum, voluntatem spectaret eius quem statim de capite suo putaret iudicaturum.“

¹¹⁷ Viz pozn. 61 a pokračující text.

¹¹⁸ Uvedu zde jeden takový příklad:

II/II, 12, 31: „Si vero illud quoque accedit, ut praetor in ea verba iudicium det ut vel L. Octavius Balbus iudex, homo et iuris et officii peritissimus, non possit aliter iudicare — si iudicium sit eius modi:

L. OCTAVIVS IVDIX ESTO. SI PARET FVNDVM CAPENATEM, QVO DE AGITVR EX IVRE QVIRITIVM P. SERVILI ESSE, NEQVE IS FVNDVS Q. CATVLO RESTITVETVR,

non necesse erit L. Octavio iudici cogere P. Servilium Q. Catulo fundum restituere, aut condemnare eum quem non oporteat? Eius moditotumius praetorium, omnis res iudiciaria fuit in Sicilia per triennium Verre praetore. Decreta eius modi, SI NON ACCIPIT QVOD TE DEBERE DICIS ACCVSES; SI PETIT, DVCAS: C. Fuficius duci iussit petitorem, L. Suettium, L. Racilium. Iudicia eius modi: qui cives Romani erant iudicabant si Siculi es-

pareret adversus edictum fecisse", která za takových podmínek, jaké nastolil Verres, byla přímým výsměchem právu¹¹⁹.

A konečně sem patří celá řada jurisdikčních rozhodnutí nejrůznějšího obsahu, počínaje již Verrovou činností jako římského préтора. Zatímco jako dezignovaný prétor připravoval svůj edikt podle toho, jak mu ten který zájemce zaplatil¹²⁰, jakmile vstoupil do funkce, necítil se svým vlastním ediktem nijak vázán a klidně rozhodoval i proti jeho přímému znění¹²¹. Když však poté strany patřičně zaplatily, nestyděl se své dřívější rozhodnutí zase zvrátit ve prospěch úplatkáře —

*„... alias revocabat eos inter quos iam decreverat, decretumque mutabat, alias inter aliquos contrarium sine ulla religione decernebat ac proximis paulo ante decreverat“*¹²².

Tím ovšem nastolil hrubou zvlí a takový právní zmatek nebo lépe bezprávi¹²³, že se tím musel vážně zabývat senát¹²⁴.

Na Sicílii pak vymyslel nesčetné způsoby, jak co nejvydatněji kořistit z jurisdikce —

*„... tum illud infinitum genus invenerat ad innumerabilem pecuniam corripendam“*¹²⁵.

sent, cum Siculos eorum legibus dari oporteret; qui Siculi, si cives Romani essent.“

Zde bych chtěl jen stručně poznamenat, že Brogginioho výklad tohoto místa (Syn-teleia Vincenzo Arangio-Ruiz, Napoli 1964, str. 934 ad.), předložený na základě rozboru Arangio-Ruize a De Martina, je příliš úzký.

Pro Verra osobně byly formality všeho druhu nepochybně lhostejné, přece však musel alespoň na oko postupovat s nějakým zdáním zákonnosti. Proto jeho právníci užívali formy pokud možno „právnícké“. Verres sám se zajímal hlavně o právo materiální a hledal, zda v tom či onom konkrétním případě mu to či ono právo (římské či sicílské) dávalo naději na hmotný prospěch. Cicero zaznamenává jen příklady jeho obmyslných formulí (to právě vyjadřují jeho slova *iudicia eius modi*), tj. nejhorší příklady, ale to vůbec neznámá, že by Verres, pokud se mu to hodilo, nemohl postupovat také podle zákona Rupiliova.

Smyslem našeho místa tedy není zdůraznit jako „zásadu“, že ve všech procesech se bude postupovat tak, jako by Římané byli Sicílany a naopak (což by bylo pro Verra nemělo význam), nýbrž ukázat, jak Verres si při výkonu spravedlnosti vždycky vyhrazoval naprostou volnost jednání podle nebo proti zákonu Rupiliovu (viz např. II/II, 13, 34) a tedy také užívat, pokud to uznal za vhodné, tzv. *fictio libertatis* (v. též Pugliese, *Riflessioni sull' editto di Cicerone in Sicilia*, Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, cit. p. 986: „... allora (ultimi decenni della repubblica) il magistrato provinciale godeva di un potere discrezionale amplissimo, grazie a cui — teoricamente — ciascuna provincia, in ciascun anno, avrebbe potuto avere un proprio, distinto, sistema giuridico.“)

¹¹⁹ II/III, 28, 69; srv. i In Q. Caes. 56.

¹²⁰ II/I, 46, 119.

¹²¹ Takže jeho protiprávní zásahy musel napravovat jeho kolega L. Calpurnius Piso Frugi (viz tamže). Srv. i pozn. 81 a 108.

¹²² II/I, 46, 120.

¹²³ II/III, 7, 16.

¹²⁴ II/I, 60, 156.

¹²⁵ II/II, 11, 30.

Nejenže rozhodoval v přímém rozporu s *lex Rupilia*, všemi předchozími místodržícími dodržovanou¹²⁶, nýbrž pošlapával i základní zásady právní¹²⁷, vykonával jurisdikci ne podle práva, nýbrž podle toho, jak dostal zapláceno¹²⁸. Proti jednomu jeho skandálnímu rozhodnutí vůči nepřítomnému¹²⁹ musel jednat římský senát a nakonec energicky zasáhli lidoví tribunové¹³⁰. A přímo trestně právní teror spustil na bohaté občany —

„*Primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis . . . Deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione*“¹³¹,

aby z nich vyždímal co nejvíce peněz.

Na velmi mnoha místech a v souvislosti s různými Verrovými zločiny připomíná Cicero přímo¹³² nebo nepřímo¹³³, že i mnozí jiní římské magistráty jednali podobně jako Verres, třebaže nikoli stejným způsobem a nikoli v tolika různých směrech¹³⁴. Cicero však zvláště zdůrazňuje, že tyto případy byly velmi časté¹³⁵, že mnozí magistráty byli skutečně odsouzeni¹³⁶, ale že přesto se bohatství celých provincií přestěhovalo do vil nečetných římských boháčů¹³⁷.

¹²⁶ II/II, 16, 39–41.

¹²⁷ II/II, 24, 59; 26, 66.

¹²⁸ „... *pretio, non aequitate iura descriperat*“ (II/V, 10, 27).

¹²⁹ II/II, 38, 92–94.

¹³⁰ II/II, 39, 95.

Senát v této věci nerozhodl z ohledu na Verrova otce, který obcházel vlivné senátory a úpěnlivě je prosil, aby ušetřili jeho syna. Když Sthenius poznal, že senát mu nepomůže, obrátil se na lidové tribuny a Cicero, který mu pomáhal, dosáhl toho, že tribunský edikt (podle něhož se nesměli v Římě zdržovat ti, kdo byli odsouzeni na smrt) se na Sthenia nevztahoval, což mu zachránilo aspoň holý život (rozhodnutí kolegia tribunů znělo: *NON VIDERI STHENIVM IMPEDIRI EDICTO QVO MINVS EI ROMAE LICERET ESSE* — II/II, 41, 100).

Aféra Stheniova je prvním případem, kdy se Cicero — zatím nepřímo — utkal s Verrem, a tedy jakousi předehrou k jeho pozdější slavné obžalobě sicilského místodržícího. Srv. ještě Ciaceri, *Cicerone e suoi tempi* I, Milano–Roma–Napoli 1926, str. 44–45.

¹³¹ II/V, 7, 17 a d., zvl. 23.

¹³² Citují zde jen II/I, 44, 91; II/II, 32, 78; 42, 102; 60, 146–147; 66, 160; II/III, 82, 190; 88, 205–206; 90, 211; 93, 217; 94, 221; II/IV, 4, 7.

¹³³ Např. v úvaze o sochách — II/II, 58, 142.

¹³⁴ Cicero praví obecně: „... *sunt alii quoque complures qui idem fecerint*“ (II/III, 94, 221) nebo speciálně o Sicílii: „*Tot praetores, tot consules in Sicilia . . . tot cupidi, tot improbi, tot audaces . . .*“ (II/IV, 4, 7) či o provinciích vůbec: „*Tot homines in Asia nocentes, tot in Africa, tot in Hispania, Gallia, Sardinia, tot in ipsa Sicilia fuerunt*“ (II/II, 65, 158), avšak tyto a podobné zmínky blíže nerozvádí, takže není snadné docenit, do jaké míry se tito jiní magistráty podobali Verrovi.

¹³⁵ II/II, 3, 8–9; 65, 158; II/III, 26, 64; 89, 207; 94, 221; II/IV, 30, 68.

¹³⁶ II/II, 64, 155.

¹³⁷ II/V, 48, 126–127. Srv. též Sall. Jug. 16, 3; 31, 9; 33, 2; viz i pozn. 48.

14. Společenské postavení soudců a soudní praxe

Soudnictví v Římě měla po celá dlouhá staletí pevně v rukou vládnoucí třída, přesněji senátoři a teprve od soudní reformy C. Graccha museli o tuto svou důležitou výsadu bojovat (se střídavým úspěchem) s jezdci¹³⁸. To znamená, že — do té doby — i když obě strany směly zamítat jednotlivé osoby¹³⁹, ať už z *alba iudicum* vybraly kohokoli, vždycky to byl senátor, našemu patricijovi osoba blízká¹⁴⁰. Jak mohl takový spor ve skutečnosti vypadat?¹⁴¹

¹³⁸ Prakticky šlo o to, které osoby směly být zapisovány do seznamu soudců.

Původní monopol senátorů, odvozovaný ještě od Servia Tullia a královské rady, zlomila náhle *lex Sempronia iudiciaria* z r. 122 př. n. l. (monopol jezdců); po jistém kolísání (*lex Servilia Caepionis*, datovaná r. 107 a *lex Servilia Glauciae* z doby 102–100 př. n. l.) *lex Cornelia iudiciaria* z r. 81 př. n. l. (opět monopol senátu, rozšířeného o 300 jezdců); poté *lex Aurelia iudiciaria* z r. 70 a Caesarova *lex iudiciorum* z r. 46 př. n. l. (rozdělení míst mezi senátory a jezdce v poměru 1:2, neboť cenzus třetí skupiny, *tribuni aerarii*, se blížil cenzu jezdeckému) a konečně definitivní úprava Augustova (opět monopol jezdců). Kromě speciálních zákonů a výjimečných případů podílel se tedy na výkonu soudnictví výlučně *ordo uterque*, nejdříve senátoři, později stále více a konečně výhradně jezdci (srv. Pugliese, *Il processo civile romano* II/1, Milano 1963, str. 221 a d.; Kaser, *Prätor und iudex im römischen Zivilprozessrecht*, Tijdschrift VR 1964, str. 354–355; v. též Mommsen, *Staatsrecht* III, Leipzig 1887, str. 527 a d. Pokud jde o formální proces, domnívá se Pugliese (tamže str. 220 a d.) a nyní také Kaser (Tijdschrift VR 1965, str. 94), že strany měly svobodnou volbu soudce.

De Martino, *Storia della costituzione romana* II, Napoli 1954, 454 považuje *lex Sempronia iudiciaria* za normu obecnou, tj. neomezující se jen na *quaestiones perpetuae*, zavedené nejprve *lege Calpurnia* r. 149 př. n. l. (*quaestio repetundarum* — tamže str. 379 a d.). Ovšem význam soudcovských funkcí se po zavedení *quaestiones perpetuae* podstatně zvýšil — srv. tamže str. 259.

Urputný boj o soudcovská místa ukazuje názorně, že šlo skutečně o oblast mimořádně důležitou pro oba stavy (srv. Radíng, *Cicero a jeho vřemja*) *Socialno-političeskije otnošenija v Rime v epochu Cicera* (otištěno ve sborníku Cicero), (Moskva 1959, str. 29), jímž se přinejmenším podařilo vyřadit členy nižších tříd z této významné politické pozice, třebaš někdy pokrytecky zvané *iudicandi munus* (D. 5, 1, 78; Vat. fr. 197 aj.) nebo *onus* (Vat. fr. 194).

¹³⁹ Také v tomto směru pronikalo zřejmé třídní hledisko: zatímco občané všech ostatních tříd a vrstev směli — podle *lex Cornelia de reiectione iudicum* — zamítat jen tři soudce, osoby stavu senátorského nebyly takto omezeny.

¹⁴⁰ To platí naplno jen o předgracchovské době — srv. pozn. 138.

¹⁴¹ Jak prétor, tak ani soudce neměli (tj. nemuseli mít) žádnou speciální právní kvalifikaci, nýbrž vykonávali svou funkci výlučně díky svému výsadnímu postavení společenskému. Již z toho vyplývá, co asi bylo pro ně jako jednotlivce (a pro ty, kdo jim tyto funkce svěřili, jako třídu) rozhodující, právní stránka případu nebo stránka politická, třídní? Vždyť kdyby pro ně mělo hlavní význam uskutečňování ryzího „práva“ a ryzí „spravedlnosti“, byli by mohli klidně svěřit celé soudnictví do rukou odborníků-právníků. Proto před hlubší kritikou neobstojí odvolávat se na „vážnost“, kterou tito členové vysoké aristokracie měli u lidu a která prý byla pro jejich funkci v soudnictví nepostradatelná (srv. n. p. Wieacker, *Vom römischen Recht*, Stuttgart 1961, str. 99: „Der Iudex ist kein Volksmann, sondern ein Adelsrichter, dessen Wahrspruch vor allem auch durch seinen ausgezeichneten Rang in der civitas ins Gewicht fällt.“ Nebo Kaser, *Prätor*

Zdánlivě byl soudcův úkol, totiž rozhodnout spor v rámci podmínek stanovených prétozem, velmi prostý, ale v živé praxi měl soudce díky celkové pružnosti římského právního řádu mnoho možností, jak rozhodnout ten či onen případ; jinými slovy „*ius incertum*“ zahrnovalo velmi širokou oblast, v níž panovala značná nejistota o tom, co platilo jako právo. Jestliže pak prétor a soudce svorně spolupracovali, mohli snadno dosáhnout jakéhokoli žádoucího výsledku bez ohledu na platné „právo“¹⁴².

I když byl soudce podle prétorova příkazu vázán rozhodnout ve smyslu ekvity, nijak ho to fakticky neomezovalo, protože stanovit, co v konkrétním případě bylo *aequum* nebo *iniquum*, spadalo stejně do oblasti zcela volného výkladu soudcova.

Senátoři jako soudcové si počínali na sklonku republiky víceméně otevřeně stranicky, často podle hmotného prospěchu, který jim ze sporu kynul a Cicero ve svých Verrinách k tomu přináší nesčetné doklady. Pokud jde o celkové posouzení, připomínám ještě citovaný úryvek, podle něhož majetek občanů závisí plně na soudcích, na tom, jak oni řeší soudní spory¹⁴³.

Rozhodující bylo, která třída měla soudnictví v rukou, protože ostatní třídy nemohly u soudů prosazovat náležitě svůj vliv. Cicero to ostatně říká bez obalu —

„... *quid enim iam nocere possunt quibus non licet iudicare?*“¹⁴⁴

Někdy měl prétor (jako právě Verres) soudce do té míry v rukou, že se stávali přímo jeho nástrojem¹⁴⁵ a tu pak záleželo velmi mnoho na konkrétní osobě prétorově. Proto také Cicero, kterému vcelku vyhovovali soudci, určení pro proces proti Verrovi, velmi pospíchal, aby se spor neprotáhl a nedostal se před soudce jiné¹⁴⁶. Nesmí se však zapomínat, že i Verres jako člen senátorského stavu i jiní jemu podobní senátoři byli soudci¹⁴⁷ — již z toho je vidět, že si nesmíme dělat nadměrné iluze o římském soudnictví.

und iudex. cit. str. 355: „Damit lag die richterliche Aufgabe bei der Schicht, die durch ihre politische Machtstellung ebenso wie durch ihre Fähigkeiten und Leistungen höchste gesellschaftliche Autorität genoss.“), ani na myšlenku reformovat tímto způsobem soukromé právo (srv. Schulz, *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar 1961, str. 63). Skutečná pravda je prostě ta, že funkce prétora a soudce byly tak důležitými pozicemi politickými, že římská aristokracie se jich nevzdala po celé údobí republiky. K tomu srv. vývody De Martina, *Costituzione*, cit. II, 259 a d., 450 a d.

¹⁴² Tato „spolupráce“ se ovšem mohla dít i jemnějšími formami, než jak to činili za Verra jeho rekuperátoři s výběřčími daní a jím samým v pozadí.

¹⁴³ II/II, 12, 30.

¹⁴⁴ II/III, 41, 96; srv. i II/III, 72, 168 (velmi charakteristická pasáž *Quis enim — fin.*!).

¹⁴⁵ II/II, 17, 43.

¹⁴⁶ II/I, 11, 30.

¹⁴⁷ II/II, 32, 77–79.

Jako červená nit se celými Verrinami vine motiv k o r u p c e soudu a soudců a Cicero užívá v této souvislosti velmi ostrých výrazů jako *infamia iudiciorum* nebo *senatoria iudicia perditā profligataque esse*¹⁴⁸. Verres se ve své cynické nestoudnosti často chvástal svou prozíravostí: zatímco hlavní chybou jeho předchůdců bylo, že hrabali jen pro sebe, on prý se pojistil tím, že pro sebe kořistil jen první rok, druhý rok pro své přátele a ochránce a třetí, který byl nejvydatnější, pro své budoucí soudce —

„... si unius anni quaestum in rem suam converteret, alterum patronis et defensoribus traderet, tertium illum uberrimum quaestuosissimumque annum totum iudicibus reservaret“¹⁴⁹.

Cicero sám neustále s takovou možností počítal, ba několikrát přímo Verra a jeho přátele obvinil z k o r u m p o v á n í soudu, před kterým probíhal daný proces¹⁵⁰ a dokonce uvedl přesná čísla, kolik ten který soudce přijal jako úplatek, jeden 400, jiný dokonce 500, ale žádný méně než 300 tisíc sesterciů¹⁵¹.

Často byla pro soudce směrodatná nikoli právní stránka sporu, nýbrž společenské postavení stran a jejich ochránců nebo dokonce výše úplatku, který dostali, takže boháče prakticky nebylo možno odsoudit.

„Etenim sic ratiocinabantur, sic honestissimi homines inter se et mecum loquebantur, aperte iam et perspicue nulla esse iudicia. Qui reus pridie iam ipse se condemnatum putabat, is, postea quam defensor eius consul est factus, absolvitur?“¹⁵²

„Inveteravit enim iam opinio perniciosa rei publicae vobisque periculosa, quae non modo apud nos sed apud exterās nationes omnium sermone percrebruit, his iudiciis quae nunc sunt pecuniosum hominem quamvis sit nocens, neminem posse damnari“¹⁵³.

Za peníze byli osvobozeni i sebevětší viníci a naopak odsouzeni mužové nejčestnější.

¹⁴⁸ Z místa toho druhu viz např. In Q. Caec. 9; I, 1, 1; 1, 3; 2, 5; 3, 8; 6, 16–17; 7, 19; 10, 29; 12–12, 36–40; II/III, 138; 61, 145; II/V, 68, 174; 70, 179; 71, 183.

Při této korupci soudců se vytvořily delší praxí jakési „taxy“, tj. výše úplatků podle osoby obžalovaného a bližších okolností případu —

„... Q. Calidius damnatus dixerit minoris HS triciens praetorium hominem honeste non posse damnari; quid sit quod, P. Septimio senatore damnato Q. Hortensio praetore de pecuniis repetundis, his aestimata sit eo nomine, quod ille ob rem iudicandam pecuniam accepisset (I, 13, 38); viz též I, 2, 5; 7, 19; II/I, 7, 20 a zejména II/III, 41, 145, o němž bude řeč dále.

¹⁴⁹ I, 14, 40.

¹⁵⁰ I, 6, 16; 7, 19.

¹⁵¹ II/III, 41, 145.

¹⁵² I, 7, 20.

¹⁵³ I, 1, 1.

„...homines nocentissimi propter pecunia iudicio liberati, honestissimi atque integerrimi absentes rei facti indicta causa damnati et eiecti...“¹⁵⁴.

Kromě toho však Cicero vyzdvihuje všeobecnou úplatnost soudců-senátorů v posledním desetiletí (tj. od reformy Sullovy, která senátorům vrátila jejich výsadní postavení v soudnictví) —

„...quae inter decem annos, postea quam iudicia ad senatum translata sunt, in rebus iudicandis nefarie flagitioseque facta sunt...“¹⁵⁵;

„aegrotae ac prope desperatae rei publicae iudiciisque corruptis et contaminatis paucorum vitio ac turpitudine“¹⁵⁶

a uvedl i některé skandální aféry, týkající se korupce soudů, např. kdy podplacení soudcové používali voskových tabulek různě zbarvených nebo jinak zevně označených, aby se úplatkář mohl přesvědčit, že hlasovali tak, jak slíbili —

„...hoc factum esse in hac civitate, cum senatorius ordo iudicaret, ut discoloribus signis iuratorum hominum sententiae notarentur?“¹⁵⁷;

vyskytl se i takový případ, kdy senátor v roli soudce bral úplatky z obou stran —

„...inventus est senator qui, cum iudex esset, in eodem iudicio et ab reo pecuniam acciperet quam iudicibus divideret, et ab accusatore ut reum condemnaret“¹⁵⁸.

Jednou však takový korupční skandál propukl neočekávaně tím, že jeden soudce pokus o korupci zveřejnil¹⁵⁹. Cicero dobře znal všechny pletichy toho druhu, úspěšně proti nim zakročil ve Verrově procesu a pak si liboval —

„Libelli nominum vestrorum consilique huius in manibus erant omnium; nulla nota, nullus color, nullae sordes videbantur his sententiis allini posse...“¹⁶⁰

Ale ani to mu nestačilo. Aby předešel dalšímu podplácení soudu, důtklivě a slavnostně vyzval Verrova obhájce Hortensia a všechny Verrovy příznivce, aby se již nepokoušeli jakkoli nezákonně ovlivňovat soud¹⁶¹.

Je pochopitelné, že podplacení soudcové byli zpravidla zaujati, že soudili pole přání toho, kdo jim tak dobře zaplatil¹⁶². Byli-li prétor silnou

¹⁵⁴ I, 5, 13.

¹⁵⁵ I, 13, 37.

¹⁵⁶ In Q. Caec. 70.

¹⁵⁷ I, 13, 40; 6, 17.

¹⁵⁸ I, 13, 39.

¹⁵⁹ I, 10, 29.

¹⁶⁰ I, 6, 16–17.

¹⁶¹ I, 12, 36.

¹⁶² I, 13, 40.

osobností a záleželo-li mu osobně na výsledku sporu, bylo velmi nepravděpodobné, že by soudci rozhodli v opačném smyslu —

„... qui tantis erunt cervicibus reciperatores qui audeant in provincia, cum praetor adsit, non solum contra voluntatem eius sed etiam contra fortunas iudicare?“¹⁶³

Zvláštním případem zaujatelnosti soudců byli „soudcové“ Verrovi a jemu podobných prétorů, kteří rozhodovali víceméně podle přímého příkazu magistrátova —

„... ex lege Rupilia sortiri dicas oportere. Educit ex urna tres; his ut absentem Heraclium condemnet imperat; itaque condemnant“¹⁶⁴.

To byla známá Verrova kohorta, složená ze samých „Kornéliů“, která se stala postrachem Sicílie, protože její rozsudky byly vyloženou zvláštností nemající s právem začasné nic společného, ba byly přímým výsměchem právu¹⁶⁵.

Není divu, že takový stav vyvolával obecnou kritiku a opovržení. Konzul Q. Lutatius Catulus to při jedné diskusi v senátě vyslovil naplno¹⁶⁶, podobně Cn. Pompeius v lidovém shromáždění¹⁶⁷. Cicero pak spatřoval v těchto soudních zlořádech, v úplatnosti a nespravedlnosti senátorů jako soudců hlavní důvod nenávisti římského lidu vůči celému senátorskému stavu a ve Verrinách na ni často a naléhavě upozorňoval¹⁶⁸. Přitom dával za příklad dřívější přísnost soudů¹⁶⁹ a neúplatnost soudců v době, kdy soudnictví vykonávali příslušníci stavu jezdeckého —

„... annos prope quinquaginta continuos in nullo, iudices, equite Romano iudicante ne tenuissima quidem suspicio acceptae pecuniae ob rem iudicandam constituta sit“¹⁷⁰.

¹⁶³ II/III, 59, 135.

¹⁶⁴ II/II, 16–17, 41–42; 30, 75.

¹⁶⁵ II/II, 30, 75; II/III, 12, 30–32; II/V, 53, 141–142.

¹⁶⁶ „... patres conscriptos iudicia male et flagitiose tueri; quod si in rebus iudicandis populi Romani existimationi satis facere voluissent, non tanto opere homines fuisse tribuniciam potestatem desideraturos“ (I, 15, 44).

¹⁶⁷ „... populatas vexatasque esse provincias, iudicia autem turpia ac flagitiosa fieri...“ (I, 15, 45).

¹⁶⁸ „Quae cum ita sint, usque eo de omnibus bonis male existimat, usque eo senatoria iudicia perditata profligataque esse arbitratur, ut hoc palam dictitet, non sine causa se cupidum pecuniae fuisse, quoniam in pecunia tantum praesidium experiatur esse“ (I, 3, 8).

„Vos aliquot iam per annos conceptam huic ordini turpitudinem atque infamiam delere ac tollere potestis“ (I, 16, 49).

Takových, vůči senátu velmi kritických míst je ve Verrinách ještě mnoho, např. I, 6, 17; 7, 20; 10, 28–29; 12–14, 36–40; II/I, 2, 5; II/V, 68, 175. Srv. též In Q. Caec. 9.

¹⁶⁹ „... cum et optimi mores erant et hominum existimatio gravis habebatur et iudicia severa fiebant“ (II/III, 90, 210; 41, 146; II/IV, 10, 22).

¹⁷⁰ I, 13, 38.

Cicero pochopitelně rád idealizuje svou společenskou třídu, ale v tomto směru

15. Vnější podmínky římského procesu a řízení exekuční

Z bohaté problematiky uvedu zde jen několik bodů.

Při hlavním druhu sporů, *legis actio sacramento*, musely strany uzavřít sázku 50 či 500 assů. Tato *poena sacramenti*, která byla pro patricije pouhou maličkostí, znamenala pro chudého plebeje zpravidla nepřekročitelnou překážku, do takového sporu se prostě vůbec nemohl pustit.¹⁷¹ Ale i později při povolování žalobní formule mohl prétor na stranách požadovat různé jistoty nebo zase „přiměřenou“ kauci, což byly rovněž momenty, které chudou protistranu prakticky zbavovaly soudní ochrany¹⁷².

Ve stejném směru — ku prospěchu bohatých patricijů — působila instituce podpůrců stran (*patrones, advocati*) i *consilia iudicis* (nebo i *praetoris*) z řad vlivných, tj. velmi bohatých občanů; naproti tomu k tíži chudého rolníka, který se musel živit prací vlastních rukou, šly všechny další podmínky procesu, soudní místo¹⁷³, soudní čas¹⁷⁴, nemožnost procesního zastoupení apod.¹⁷⁵.

nebude asi daleko od pravdy, i když se nezmiňuje o hlavní příčině tohoto rozdílu: jezdcí totiž měli peníze vždycky, senátoři jen někteří a mnoho jich bylo ve finanční tísní, buď proto, že různými způsoby přišli o majetek, nebo proto, že soustavně žili nad své poměry.

Jinak ovšem soudnictví vykonávané jezdcí bylo stejně tak třídní, jako soudnictví vykonávané senátory, jenže v zájmu jiné společenské třídy. O tom, že jezdcí měli v tomto směru stejně daleko od „spravedlnosti“ jako senátoři, svědčí obrovský skandál s odsouzením bezúhonného P. Rutilia Rufa — srv. např. Ciaceri, Cicerone cit., str. 8–9.

¹⁷¹ Srv. Pereterskij, *Drevnij Rim*, cit. str. 78.

¹⁷² Není obtížné si představit, jak strašnou asi zbraní mohla být v rukou zaujatého prétora např. *missio in possessionem* (srv. např. I, 4, 12; II/II, 24, 59).

V této souvislosti zaujme neobyčejně živé líčení, jak Verres „vykonával“ svou funkci ještě jako městský prétor (tj. jak za něho ve svém domě „úřadovala“ jeho milenka Chelidon, vlaštovka) —

„Veniunt, ut dico, ad Chelidonem, Domus erat plena: nova iura, nova decreta, nova iudicia petebantur. Mihi det possessionem, mihi ne adimat, in me iudicium ne det, mihi bona addicat. Alii nummos numerabant, ab aliis tabellae obsignabantur; domus erat non meretricio conventu sed praetoria turba referta“ (II/I, 52, 137).

¹⁷³ Verres dosáhl i v tomto bodu vrcholu projeviv důvtip (hodný lepší věci), ne-li nestoudnost, a našel způsob, jak pomocí prostého ustanovení o soudním místě naplno vystavit pěstitele své zvěli —

„Statuit iste ut arator decumano quo vellet decumanus vadimonium promitteret, ut hic quoque Apronio, cum ex Leontino usque Lilybaeum aliquem vadaretur, et miseris aratoribus calumniandi quaestus accederet“ (II/III, 15, 38).

A tak — protože Leontini a Lilybaeum byly na opačných koncích ostrova — mohl donutit pěstitele-dlužníka (také zde se jasně vidí, proti komu bylo zaostřeno „právo“), aby se odebral k soudu přes celou Sicílii.

Také se soudním časem se prováděly pomocí peněz různé machinace, např.

„...sese, id quod difficillimum fuerit, tempus ipsum emisse iudici sui, quo cetera facilius emere postea posset; ut, quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitarent“ (I, 3, 8).

Nelze zapomínat ani na to, že starší římské právo bylo značně formalistické. Postihovala tato okolnost stejně obě strany? Vždyť prostý rolník zde byl vydán tisícícerému nebezpečí jakéhokoliv formálního prohřešku (který automaticky znamenal ztrátu celého procesu), nikoli však mocný patricij, který měl neustále po ruce nejlepší možnou právní pomoc odborníků-právníků, kteří se rovněž rekrutovali z jeho společenských kruhů¹⁷⁶.

Takto bychom mohli pokračovat dál a dál až do exekuce, kdy se spor znovu vracel k prétorovi se všemi nám již známými praktickými důsledky. Na koho asi dopadala slova zákona XII tabulí o soukromém uvěznění, prodeji do otroctví či usmrcení nezaplativšího dlužníka? Snad chudý rolník prodával bohatého patricije do otroctví nebo čtvrtil jeho mrtvolu na náměstí, či spíše bylo tomu naopak? Kdo asi musel podle pozdější *lex Poetelia* vlastníma rukama odpracovat svůj dluh, patricij či plebej?¹⁷⁷

¹⁷⁴ Také se soudním časem se prováděly pomocí peněz různé machinace, např.

„...sese, id quad difficillimum fuerit, tempus ipsum emisse iudici sui, quo cetera facilius emere postea posset; ut, quoniam criminum vim subterfugere nullo modo poterat, procellam temporis devitaret“ (I, 3, 8).

¹⁷⁵ Tak by nás zde mohla zajímat např. zásada peněžního odsouzení (výhodná pro bohaté a začasť zhoubná pro chudé) nebo zásada jediné instance bez možnosti odvolat se, která tolik posilovala moc soudců a třídy, k níž soudcové náleželi. Srv. k tomu realistický argument a *contrario*:

„...quid enim iam nocere possunt quibus non licet iudicare?“ (II/III, 41, 96).

¹⁷⁶ Mnohé z toho, co zde bylo řečeno o prétorovi a soudci, platí také o právnících prvního řádu: týž byl jejich původ a společenské postavení a tedy — v zásadě — také jejich ideologie a praktické zaměření — srv. Kolańczyk, *O pochodzeniu*, cit. str. 262 a d.

Tito právníci měli rozhodující právo, pokud šlo o speciální právníckou stránku (v případech, které pro mocné neměly společenský význam), ale ostatní právníci (nesmíme zapomínat na to, že vedle právníků-koryfeů v Římě se již od archaického práva — srv. Schulz, *Geschichte*, cit. str. 15 — uplatňovali velmi početní právníci druhého a třetího řádu v právním životě Itálie i provincií) museli prostě vykonávat prétorovy příkazy. Kdo jiný než právníci vypracovávali Verrovi a jemu podobným magistrátům jejich podvodné edikty a formule? Právě z tohoto hlediska měli zmínění římscí právníci postavení naprosto podřadné a málo záviděníhodné.

¹⁷⁷ Mimochodem, nejnovější bádání ukazuje, že i *lex Poetelia* — tak jako četné jiné římské zákony — byla v praxi již od počátku obcházena a že vůbec neměla tak pronikavý dosah, jak se nauka dříve domnívala — srv. Stajermanová, *Rasvet rabovladeľčeských otnošenij v rimskoj respublike*, VDI 2 — 1963, str. 89. — Viz též Sall. Cat. 33, 1 a text k pozn. 42.

Ostatně obsah tohoto zákona není nesporný ani v romanistické nauce, např. Kaser, *Das römische Privatrecht I*, München 1955, str. 137–138 se domnívá, že l. P. „die Schuldknechtschaft nicht eingeführt hat, sondern nur bestimmt, dass die Vollstreckungshäftlinge nicht mehr gefesselt werden dürfen, vielleicht mit Ausnahme der Deliktschuldner.“

A tak, i když zákonná norma¹⁷⁸ byla formálně a zdánlivě rovná, zásadní hospodářská nerovnost stran nutně vedla k jejich faktické nerovnosti právní¹⁷⁹.

¹⁷⁸ O komiciálních zákonech rozhodovali ve skutečnosti jen magistráti, senát a vůbec nejvyšší špička římské společnosti. To, čeho moderní státy docilují podvodnými volebními zákony (pomocí nichž třeba nejsilnější politická strana dostane jenom polovinu mandátů strany mnohem slabší), toho dosáhli Římané již v 6. stol. př. n. l.: 98 centurií první třídy a jezdců (z celkového počtu 193 centurií), tedy nepatrná hrstka plnoprávných římských občanů (k problému plno- a neplnoprávných občanů srv. Brószovu práci citovanou v pozn. 29) disponovala bezpečnou většinou hlasů, proti nimž veškeré ostatní občanstvo bylo bezmocné. V praxi dokonce, vyjádřily-li se privilegované centurie souhlasně (což v zásadních třídě významných otázkách bylo jistě pravidlem), ostatní centurie již ani nebyly dotazovány. Teoreticky se tedy o těchto zákonech usnášel *populus Romanus*, prakticky však o nich rozhodoval tučet nejbohatších římských rodin, takže si snadno lze představit, jak tyto zákony asi vypadaly a čí zájmy chránily.

Optimátská špička byla uzavřeným světem, který se vyvyšoval nejen nad lidem, nýbrž i nad ostatní aristokracií, jakoby tvořila zvláštní a nadřazenou rasu uvnitř státu. V poměru k jezdcům to znamenitě vystihuje Cicero —

II/V, 71, 182: „*Homīnum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet; nullis nostris officiis benivolentiam illorum allicere possumus; quasi natura et genere diiuncti sint, ita dissident a nobis animo ac voluntate.*“

Římské zákony měly zcela jinou povahu než zákony moderní, nebyly výrazem soustavné kodifikační činnosti, nýbrž spíše jen opatřeními *ad hoc* (srv. *Wieacker, Vom römischen Recht*, cit. str. 45–46). Odtud je vysvětlitelné, že velké množství takových zákonů se nezachovalo a že pro celkové hodnocení republikánského „zákonodárství“ jsou významné zejména takové zákony, jimiž se vládnoucí vrstvy bránily proti tlaku tříd nižších, i když se nezachovalo jejich přesné znění nebo ani celý obsah.

Méně již záleželo na jejich vnější formě. *Gaudemet* (viz jeho práci citovanou v další poznámce, str. 173) zjišťuje, že z 80 plebiscit, vydaných v letech 220–133 př. n. l. byla jen čtyři přijata proti vůli senátu.

Z našeho hlediska má ještě zvláštní význam skutečnost, že velké množství zákonů bylo vydáno na ochranu poddaných, zejména v provinciích, proti vydírání ze strany římských magistrátů — srv.: *Kunkel, Römische Rechtsgeschichte*, Weimar 1964, str. 39.

¹⁷⁹ V tom právě spočívá tajemství a ideologická síla každého práva: objektivní znění právní normy dává totiž (tomu, kdo nezná pravý stav věcí) iluzi o „rovnosti“ a „spravedlnosti“.

Abychom zůstali v naší oblasti, právní řád antické římské republiky dovoloval každému občanovi, aby dosáhl nejvyšších státních funkcí. Faktické podmínky společenského života však způsobily, že tyto funkce zůstaly ve skutečnosti vyhrazeny společenské špičce, členům vládnoucí třídy (k mechanismu této *electio*, která byla fakticky spíše *creatio* ze strany předchůdce, srv. nyní *Gaudemet, Le peuple et le gouvernement de la république romaine*, Labeo 1965, str. 170). Jen zcela výjimečně (a po překonání nesmírných obtíží ve srovnání s členy nobility — II/V, 70, 181) pronikali do těchto funkcí *homines novi*, ale i ti náleželi zpravidla k zámožným vrstvám. V každém případě pro řadové masy občanů zůstal přístup k těmto funkcím — třebaže právně volný — fakticky uzavřen.

A tak bychom mohli, jen s drobnou parafrází, plně souhlasit s jasnou Cicero novou formulací: „*His legibus, his conditionibus erit quisquam tam stultus qui (iura aequa esse) arbitretur?*“ (II/III, 19, 70).

Závěr

Římské právo v teorii a ve společenské praxi

Právnícké prameny, jakými jsou např. Digesta, obsahují římské právo takové, jaké mělo teoreticky být, ale v praktickém životě doby rozhodovalo právo takové, jak skutečně žilo, nebo přesněji, *s p o l e č e n s k á p r a x e* v oblasti práva. A právě náš hlavní pramen, Verriny, jsou jedním ze spisů, které výstižně zobrazují skutečné, tj. právní i faktické vztahy uvnitř římské společnosti. Ostatně tento zásadní rozpor ukazuje Cicero sám protikladem výrazů *verbo* (Verrův edikt) a *re vera* (společenská praxe) —

„*Cum vero verbo iudicium sit in edicto, re quidem vera tuorum comitum, hominum nequissimorum, collusio cum decumanis, sociis tuis atque adeo procuratoribus...*“¹⁸⁰.

Prétor figuruje v právníckých textech víceméně jako činitel mechanický, automatický¹⁸¹, ale ve skutečnosti i on byl živým člověkem s mnohostrannými zájmy a prakticky docela volnou rukou. O tom, jak v praxi skutečně rozhodoval, nás nemohou poučit Digesta, nýbrž jen tu a tam nějaké dílo „neprávnícké“. Přitom jedno je jisté a Verriny jsou v tomto směru naprosto přesvědčivé: prétor jako příslušník římské společenské špičky i jako individuum s osobními zájmy rozhodoval v praxi velmi často jinak, než jak by se to od něho jakožto mechanického uskutečňovatele práva dalo očekávat.

Podobně pro posouzení skutečné společenské role *s o u d c o v y* nemohou být rozhodující ani normy upravující soudní řízení, ani objektivně stylizované procesní formule, ani skvěle propracované materiální právo, které měl k dispozici, ani konečně okolnost, že jím byl soukromý občan a nikoli úřední osoba, v čemž se spatřuje záruka římské demokracie. Neboť jak soudce ve skutečnosti soudil, to nebyla otázka právní, nýbrž politická, mocenská, o tom se nedozvíme to hlavní ani v Digestech, ani u Gaia. Z třídního hlediska bylo důležité, že také *iudex* měl úplnou volnost rozhodování v rámci vymezeném prétozem. Nejistoty práva, která je tak charakteristickým znakem římského práva, využívala vládnoucí třída pochopitelně ve svůj prospěch. Tam, kde se jí to hodilo nebo aspoň kde jí to nevadilo, mohla ovšem navenek vyzdvihovat i „spravedlnost“ v obecnějším až i všelidském smyslu.

¹⁸⁰ II/III, 13, 33.

Podobný rozpor mezi právní normou a praktickým životem, ať už šlo o faktickou situaci nebo o konkrétní osoby zúčastněné při provádění normy, ukazuje např. též Verrův edikt *SI VTER VOLET RECIPERATORES DABO* (viz zde oddíl 10. Verrova ediktální činnost na Sicílii).

¹⁸¹ Zejména v komentářích k prétozkému ediktu, začínajících stereotypně obratem: *Praetor ait*.

Tedy řečeno elegantně: *iudex* musel být osobou, jež byla nad jakékoli podezření ze stranickosti, těšila se nejvyšší obecné vážnosti, což mohly být jen osoby vysoce postavené a na nikom nezávislé¹⁸². Řečeno historicky pravdivě vypadala věc poněkud jinak: soudnictví bylo tak důležitým úsekem státní činnosti, že jej římská vládnoucí třída pevně držela v rukou a měla jej proti nežádoucímu vlivu nižších tříd dokonale zabezpečen. Kdyby tomu tak nebylo, proč by se byl strhl tak urputný boj mezi senátory a jezdci o soudcovská místa, jaký trval od dob bratří Gracchů až po Césarovu tyranii?

Verriny názorně ukazují, jaké praktické možnosti dávala římská ústava při výkonu „spravedlnosti“ do rukou magistrátům a soudcům. Uskutečňovali-li „právo“ mezi sebou (tj. uvnitř své společenské třídy) tak, jak nám to někdy bezděky líčí Cicero, pak si můžeme snadno představit, jak je asi uskutečňovali vůči představitelům nepřátelských, a n t a g o n i s t i c k ý c h tříd! Zůstávaly-li jejich nezákonné přehmaty a výstřelky prakticky beztrestné, pak je jasné, jak si asi počínali tam, kde měli v rukou prostředky zcela zákonné, jak prosazovat svou třídní nadvládu!

V buržoazní romanistice se často zdůrazňuje, že nejdůležitější otázkou pro římské právníky a v římském právu vůbec byla otázka: *Qualis actio*? To však zdaleka nestačí. Chceme-li poznat hlouběji, jak se opravdu vyvíjel právní život doby, musíme se ptát ještě na mnoho bližších prvků a podmínek a především se musíme ještě vždycky zeptat: *Qualis praetor? Qualis iudex?*

A tak Ciceronovy Verriny přispívají přímo i nepřímo k důvodným a dalekosáhlým závěrům o skutečné právní praxi v jeho době a v dobách dřívějších, jakož i k důkazu, jak dokonale a do všech důsledků ovládaly římské vládnoucí třídy celé soudnictví. V tomto smyslu se mohly dokonce spoléhat na t r o j n á s o b n é pojištění svých zájmů: v jejich rukou byla jak zákonodárná činnost, tak hodnost přetora, tak i funkce přísedícího soudce. V každém případě byly za normálních okolností s to zabránit tomu, aby se výkon práva obrátil proti jejich životním zájmům.

Týž materiál, který kdysi posloužil Ciceronovi k usvědčení Verra, slouží nyní nám k odhalení pravé tváře nejen římské společnosti, nýbrž i práva, které tato společnost vytvořila. Římské právo, které formálně platilo stejným způsobem pro všechny římské občany, bylo ve skutečnosti velmi r e l a t i v n í: pokud se mezi sebou soudili členové společenské špičky, bylo absolutně rovné a spravedlivé; pokud se však dostali do sporu s členy nižších, pracujících vrstev, tu totéž „rovné“ a „spravedlivé“ právo

¹⁸² Tak K a s e r, *Prätor und iudex* cit. str. 355.

poskytovalo jim všechny praktické výhody, kdežto protistranu zatlačovalo do pozice zcela nevýhodné, ne-li zcela beznadějn¹⁸³.

Zatímco římstí právníci vyzdvihovali do popředí etické hodnoty svého práva v čele s ekvitou, za touto zářivou dekorací se temně tyčila historická skutečnost, prostá a krutá: třídní společnost, v níž přepych hrstky boháčů byl vykoupen bídou miliónů ubožáků, a třídní právo, tvrdě sankcionující tento stav věcí.

¹⁸³ V provinciích, kde místodržící měl úplnou volnost bez jakéhokoli omezení ústavního rázu, byla po této stránce právní praxe vždycky jasnější a prostší. Je to zřejmé i z citovaného již Ciceronova realistického zjištění, jak se v provinciích uskutečňovalo právo v případech, na nichž měl magistrát osobní zájem (II/III, 59, 135) — srv. text k pozn. 163.

Классовые основы римского процессуального права

Милаш Бартошек

Резюме

Автор настоящей статьи поставил перед собой задачу установить правильное место некоторых общезвестных фактов из области римского процессуального права в общественном контексте, чтобы максимально выявить их природу и социальную функцию, чтобы показать римское право, как общественное явление, в новом и более правильном свете.

Подавляющее большинство источников знакомит нас с такими случаями, когда в процессе противостоят стороны, занимающие приблизительно одинаковое общественное положение. Однако для более глубокого проникновения в природу римского права значительно более показательны споры между представителями антагонистических классов, например между богатым патрицием и бедным плебеем. Если в споре один сенатор потерял земельный участок в пользу другого сенатора, то с общественной точки зрения ничего страшного не произошло. Если же мелкий крестьянин в результате спора с богатым патрицием лишился своего земельного участка, то он терял вместе со своей семьей средства существования, а это, становясь массовым явлением, меняло общественную структуру римского населения.

Поэтому основными, стоящими в римском обществе друг против друга сторонами (обычно в роли кредитора и должника) были крупный землевладелец и малоземельный крестьянин.

Центральными фигурами в римской судебной системе были претор и юдекс, свободное усмотрение которых при вынесении решений практически ничем не было ограничено. Конечно, способ, каким эти должностные лица осуществляли свои функции, не носил характера вопроса права, а представлял собою вопрос политики и потому о нем нельзя найти сведений ни в Дигестах, ни у Гая; эти сведения надо скорее всего искать в источниках, не имеющих юридического характера.

Правовая неустойчивость, столь характерная для римского права (с его незначительным числом законов и огромным значением правовой доктрины), была весьма выгодна для господствующего класса; перед ним всегда были открыты возможности и они использовали их в свою пользу.

И претор и юдекс, обычно, принадлежали к римской общественной верхушке. Если их усмотрение не было ограничено при решении споров «между собой» (т. е. в рамках своего общественного класса), то легко себе представить, как они осуществляли «справедливость» в отношении представителей угнетаемых и эксплуатируемых классов (поскольку последние вообще отваживались начать процесс с обладающими властью землевладельцами).

На склоне республики положение в области отправления правосудия весьма ухудшилось, а упадок прав вылился в стяжательство преторов и судей, в явное и скрытое взяточничество, которое по своим масштабам превзошло всяческие границы. Не редки были случаи, когда взятки брались с обеих тяжущихся сторон.

Особенно тяжелая обстановка создалась в провинциях, так как там население было совершенно беззащитно от произвола римских магистратов. Ярким доказательством служит пример сицилийского пропретора Г. Верреса, о котором до нас дошли подробные сведения, зафиксированные в речах Цицерона против Верреса (они послужили главным материалом для настоящей статьи).

Римский господствующий класс считал отправление правосудия столь важным участком госурадственной жизни, что никогда не выпустил его из своих рук. В этом отношении он

был застрахован в трех направлениях, владея законодательством и должностями претора и судей.

В науке римского права часто подчеркивается, что для римских юристов важнейшим был вопрос: *Qualis actio?* Если мы хотим познать глубже, как развивалась не только правовая жизнь, но и общественные отношения эпохи, мы должны поинтересоваться еще многими моментами и условиями и в первую очередь должны спросить — *Qualis praetor? Qualis iudex?*

Римское право, действие которого формально распространялось на всех римских граждан, в действительности было весьма односторонне: поскольку судились представители общественной верхушки, оно было абсолютно равным и справедливым; но поскольку в споре в качестве одной из сторон участвовали представители низших трудящихся слоев, то это «равное» и «справедливое» право предоставляло все практические выгоды первым, тогда как вторые оттесняло на невыгодные, чтобы не сказать безнадежные, позиции.

В то время как римские юристы выдвигали на первый план этические достоинства своего права во главе с «эквитой», за этой великолепной декорацией скрывалась срачная историческая действительность, простая и жестокая: классовое общество, в котором роскошь малочисленных богачей покупалась нищетой миллионов бедняков, и классовое право, неумолимо санкционирующее эту действительность.